

พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต

พระไพศาล วิสาโล

จัดพิมพ์โดย

มูลนิธิสวดศรี-สุกษณ์วงศ์

โดยได้รับทุนสนับสนุนจาก

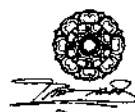

สสส. สถาบันพัฒนาพระภิกษุ
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ผู้ร่วมสนับสนุนทางวิชาการและการเผยแพร่

ค. พ. ส.

มูลนิธิธรรมาภิบาล

พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต

ผู้เขียน

พระไพศาล วิสาโล

พิมพ์ครั้งแรก กรกฎาคม ๒๕๔๖

จัดพิมพ์โดย

มูลนิธิสวดศรี-สฤษดิ์วงศ์

๑๑๖๘ ซอยพหลโยธิน ๒๒ ถนนพหลโยธิน เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐
โทรศัพท์ ๐๒-๕๑๒-๔๔๒๐ โทรสาร ๐๒-๕๑๒-๔๑๔๔

การจัดพิมพ์ครั้งนี้ได้รับทุนสนับสนุนจาก

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)
๙๗๙ อาคาร เอส.เอ็ม. ทาวเวอร์ ชั้น ๓๔ ถนนพหลโยธิน
สามเสนใน พญาไท กรุงเทพฯ ๑๐๔๐๐
โทรศัพท์ ๐๒-๒๕๔-๐๕๐๐ โทรสาร ๐๒-๒๕๔-๐๕๐๑
<http://www.thaihealth.or.th>

จัดจำหน่ายโดย

ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ศาลาพระเกี้ยว โทรศัพท์ (๐๒) ๒๑๙-๗๐๐๐ โทรสาร (๐๒) ๒๕๕-๔๔๔๑
สยามสแควร์ โทรศัพท์ (๐๒) ๒๑๙-๙๘๘๘ โทรสาร (๐๒) ๒๕๕-๙๔๙๕
Call Center (๐๒) ๒๕๕-๔๔๓๓ <http://www.chulabook.com>

ปกอ่อน ราคา ๒๕๐ บาท

ปกแข็ง ราคา ๕๐๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

พระไพศาล วิสาโล.

พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต
กรุงเทพฯ : มูลนิธิสวดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖. ๕๕๒ หน้า.

๑. พุทธศาสนากับสังคม ๒. พุทธศาสนา--ไทย. I. ชื่อเรื่อง

๒๕๔๕.๓๑๑๗๘

ISBN ๙๗๔-๙๑๒๔๓-๖-๗

บทที่ ๕

แนวโน้มของพุทธศาสนาไทย

ศาสนาในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง

ทุกครั้งที่มีการแสวงหาความคิดหรือกระแสความเปลี่ยนแปลงอย่างใหม่ ไหลบ่าเข้ามาในสังคม หากเป็นกระแสใหญ่ ผลที่เกิดขึ้นกับศาสนาดั้งเดิม ในสังคมนั้นมักจะมี ๔ แบบ คือ

- ๑) ศาสนานั้นถูกลดบทบาทลง
- ๒) ศาสนาดั้งเดิมโอนอ่อนผ่อนตามไปตามสถานการณ์ใหม่หรือความคิดใหม่
- ๓) เกิดการปรับตัวภายในศาสนาเพื่อธำรงคุณค่าเดิมเอาไว้
- ๔) ศาสนานั้นปิดตัวเอง และพยายามกลับไปหา "ความจริงแท้" ในอดีต

ทั้ง ๔ แบบล้วนเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับศาสนาทั้งสิ้น หากแต่ ๒ แบบแรกเป็นความเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ศาสนาเป็นฝ่ายถูกกระทำ เป็นแต่เมื่อถูกกระทำแล้ว จะยอมปรับตัว หรืออยู่แบบเดิม ๆ ซึ่งในที่สุดย่อมหมายถึงการถูกกลืนหายไป ส่วนแบบที่ ๓ เป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เป็นทั้งการตอบรับและตอบโต้ของศาสนา โดยปฏิเสธที่จะเป็นฝ่ายถูกกระทำแต่ฝ่ายเดียว แบบสุดท้ายนั้นเป็นปฏิกิริยาต่อความเปลี่ยนแปลง โดยพยายามปฏิเสธสิ่งใหม่ และกลับไปยึดคัมภีร์ ตลอดจนจนความเชื่อและ

ประเพณีดั้งเดิม ด้วยเชื่อว่าเป็นสิ่งจริงแท้และถูกต้องตามหลักศาสนา

ผลกระทบอย่างแรกนั้นเห็นได้ชัดจากสถานะของวัดในเมืองใหญ่ ๆ ซึ่งถูกสถาบันสมัยใหม่ช่วงชิงบทบาทต่าง ๆ ไป จนเหลือแต่บทบาททางด้านพิธีกรรมเท่านั้น หากจะมีอิทธิพลต่อสังคมมากกว่านั้นก็ต้องปรับตัว หลายวัดเลือกแนวทางไสยพาณิชย์ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในเมืองที่อยู่ภายใต้ระบบทุนนิยมหรือลัทธิบริโภคนิยม บางวัดเลือกขยายบทบาทด้วยการร่วมมือกับรัฐเพื่อตอบสนองนโยบายความมั่นคงของชาติ นั่นคือเปลี่ยนแปลงไปสู่แบบที่ ๒

แม้วัดในชนบทก็ประสบกับความเปลี่ยนแปลงในทำนองเดียวกัน วัดเป็นอันมากถูกล้อมรอบด้วยหมู่บ้านที่ติดการพนันและคารตาศด้วยคนติดยาบ้า น้อยมากที่คำสั่งสอนของวัดและคุณธรรมของพระจะสามารถยับยั้งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ หลายวัดทิ้งบทบาทการเป็นศูนย์กลางทางด้านจริยธรรมและจิตวิญญาณ กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของระบบตลาดที่มีวัดมุ่งคลเป็นสินค้า หรือขายบริการทางด้านไสยศาสตร์เช่นเดียวกับหลายวัดในเมือง

ควรกล่าวด้วยว่ากระแสความเปลี่ยนแปลงที่ไหลบ่าเข้ามานั้น ไม่ได้หมายถึงกระแสการพัฒนาให้ทันสมัย ตลอดจนลัทธิบริโภคนิยมหรือชาตินิยมเท่านั้น หากยังรวมถึงความเปลี่ยนแปลงภายในคณะสงฆ์ หรือการปฏิรูปพุทธศาสนาที่ส่งผลอย่างกว้างไกลนับแต่ยุคของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พ.ศ. ๒๔๐๓-๒๔๖๔) สำหรับวัดในชนบทและหัวเมือง กระแสการปฏิรูปพุทธศาสนาของพระองค์คือกระแสความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ที่ทำให้จารีตดั้งเดิมต้องถูกลดบทบาทเพื่อเปิดทางให้จารีตแบบวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยมเข้ามาครอบงำ รวมทั้งการสนองตอบส่วนกลางเพื่อสร้างเอกภาพของศาสนา (และชาติ) อันนับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้วัดในชนบทเห็นท่างและคลายอิทธิพลต่อชุมชน (ความเปลี่ยนแปลงแบบที่ ๑) อย่างไรก็ตาม ถ้ามองพุทธศาสนาในบริบทของประเทศ การปฏิรูปของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็คือความเปลี่ยนแปลงของศาสนาในแบบที่ ๒) แมื่อดูเผิน ๆ แล้วน่าจะเป็นความเปลี่ยนแปลงในแบบที่ ๓) มากกว่า คือเป็นการพยายามปรับตัวเพื่อตอบโต้กับอิทธิพลตะวันตกซึ่งมีวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยมเป็นเครื่องมือสำคัญ แต่เอาเข้าจริง ๆ การปฏิรูปของพระองค์ (ซึ่งอาจโยงไปถึงวชิรญาณภิกขุหรือ

รัชกาลที่ ๔ ได้ด้วย) คือการปรับพุทธศาสนาให้กลมกลืนเข้ากับวิทยาศาสตร์ และเหตุผลนิยม หรือพูดให้ชัดเจนกว่านั้นคือ การทำให้วิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยมเข้ามาชี้นำกำกับพุทธศาสนานั้นเอง

สวนโมกข์ สันติอโศก ธรรมกาย จุดร่วมและจุดต่าง

การเปลี่ยนแปลงแบบที่ ๓ อย่างแท้จริงนั้น ตัวอย่างที่ชัดเจนย่อไม่ได้แก่ การปฏิรูปพุทธศาสนาโดยท่านพุทธทาสภิกขุ จริงอยู่ ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นผู้ที่โยงพุทธศาสนาเข้ากับวิทยาศาสตร์เสมอ ดังในหนังสือเรื่อง *ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์* ท่านได้ชี้ว่า “ระบบการค้นคว้า การบัญญัติขึ้นสอน หรือ การสอนของ (พระพุทธเจ้า) ...เป็นไปในรูปแบบของวิทยาศาสตร์ ไม่แพ้กับวิทยาศาสตร์ใด ๆ ชนิดไหนในโลกนี้ พระองค์ก็ทรงมีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับรูปแบบหรือวิธีการในทางวิทยาศาสตร์” (พุทธทาสภิกขุ ๒๕๓๔ : ๑๖) แต่ “วิทยาศาสตร์” ของท่านหมายถึงความเป็นเหตุเป็นผลตามกระบวนการของธรรมชาติ ซึ่งสามารถพิสูจน์และประจักษ์แก่ทุกคนได้โดยไม่จำกัดเวลาและสถานที่ ซึ่งตรงข้ามกับการกะเง็งคิดคำนึงในทางปรัชญา หรือการสักแต่ว่าเชื่อโดยไม่พิสูจน์ด้วยตนเองอย่างไสยศาสตร์หรือศาสนาอื่น ๆ ในทัศนะของท่าน การทดลองและการไตร่ตรองด้วยเหตุผลคือวิธีการสำคัญที่ทำให้พุทธศาสนามีความเป็นวิทยาศาสตร์ พร้อมกันนั้นท่านก็นิยามวิทยาศาสตร์ให้มีความหมายคลุมถึงเรื่องจิตใจด้วย มิใช่จำกัดเฉพาะปรากฏการณ์ที่รับรู้ได้ด้วยอายตนะทั้งห้าอย่างที่มีคนเข้าใจกัน อย่างไรก็ตามในความเห็นของท่าน สิ่งที่พุทธศาสนามีมากกว่าวิทยาศาสตร์ก็คือ จุดหมายเพื่อการพ้นทุกข์สิ้นเชิง โดยที่บุคคลจะพ้นทุกข์ไม่ได้เลยหากขาดการปฏิบัติให้เกิดปัญญาจนหลุดพ้นจากอวิชชาและอุปาทานทั้งปวง ตรงนี้เองเป็นสิ่งที่การคิดด้วยเหตุผลล้วน ๆ ไม่สามารถเข้าถึงได้

ในขณะที่วิปัสสนากรรมฐานเป็นสิ่งที่ขาดหายไปจากการปฏิรูปของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เพราะอิทธิพลของเหตุผลนิยม ส่วนนิพพานก็ถูกตัดทอนไปเพราะอิทธิพลของวิทยาศาสตร์ (และชาตินิยม) พุทธศาสนาที่ท่านพุทธทาสภิกขุ “ปฏิรูป” กลับให้ความสำคัญกับจิตภาวนาและปรมัตถธรรม ชนิดที่สวนทางหรือเลยพ้นกระแสเหตุผลนิยมและวิทยาศาสตร์อย่างเต็มที่ แม้ท่านปฏิเสธที่จะพูดถึงโลกหน้าชีวิตหน้า แต่

นิพพานก็ไม่ได้หายไปไหน หากท่านชี้ให้เห็นว่านิพพานมีอยู่แล้วในโลกนี้ ไม่ต้องรอโลกหน้าให้เสียเวลา โลกนี้ซึ่งเดิมถูกวิทยาศาสตร์ทำให้เป็นเรื่องสามัญและสาธารณ เพราะนอกจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ถูกทำลายไปจนหมดจากโลกนี้ (ไม่ว่าแม่ธรณี แม่โพสพ เทพารักษ์ ตลอดจนผีทั้งหลาย) โลกนี้ยังถูกตัดขาดจากโลกหน้า (เพราะโลกหน้าตลอดจนนรกสวรรค์ก็ได้ถูกทำลายไปด้วยเช่นกัน) ทำให้โลกนี้ชีวิตนี้เป็นเรื่องของการสร้างความมั่งมีศรีสุข หรืออย่างมากก็ทำความดีเพื่อชีวิตนี้จะได้ราบรื่นและประเทศชาติอยู่เย็นเป็นสุข ดังนั้นบุญกุศลหรือธรรมะจึงไม่ต้องสนใจก็ได้ ท่านพุทธทาสภิกขุกลับทำให้โลกนี้ชีวิตนี้กลายเป็นความ “ศักดิ์สิทธิ์” อีกครั้ง เพราะในทุกขณะนั้นมีนิพพานอยู่ ส่วนการทำมาหากินก็สามารถเป็นการปฏิบัติธรรมได้ คำสอนเรื่องการทำงานด้วยจิตว่าง ทำให้โลกียธรรมแยกไม่ออกจากโลกุตตรธรรม การอยู่ในโลกกับการพ้นโลกไม่ได้อยู่กันคนละชั่วอย่างที่เราเข้าใจกัน ความคิดแบบนี้เกินกว่าวิทยาศาสตร์ ลัทธิชาตินิยมและทุนนิยมจะรับได้ ผลก็คือ ขณะที่ปรมาตมธรรมถูกตัดทิ้งจากแบบเรียนพุทธศาสนาของทางการ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชก็เปิดวิวาทะกับท่านพุทธทาสภิกขุเรื่องจิตว่าง เพราะเห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตเยี่ยงฆราวาส

นอกจากการปฏิรูปที่เริ่มจากสวนโมกข์แล้ว สันติโศกก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการปรับตัวในทางพุทธศาสนา เพื่อตอบโต้กับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม แต่การปรับตัวดังกล่าวมีลักษณะที่เป็นปฏิภิกิริยาอย่างเข้มข้นชัดเจน ในด้านหนึ่งก็มีลักษณะต่อต้านท่าทีแบบปัญญาชนคือมุ่งการปฏิบัติตามแนวทางของผู้นำ โดยไม่เน้นการใช้ปัญญาหรือเหตุผลไตร่ตรองด้วยตนเอง ในอีกด้านหนึ่งก็ต่อต้านวัตถุนิยมและบริโภคนิยมอย่างเต็มที่ ด้วยการอยู่อย่างเรียบง่าย เชิดชูความยากจน และใช้ระดับการบริโภคหรือปริมาณทรัพย์สินในครอบครองเป็นเกณฑ์สำคัญเกณฑ์หนึ่งสำหรับวัดความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมของบุคคล พร้อมกันนั้นการทำงานและธุรกิจแบบ “บุญนิยม” ก็เป็นการปฏิเสธทุนนิยมอย่างชัดเจน นอกจากนั้นสันติโศกยังปฏิเสธความคิดแบบปัจเจกนิยม ด้วยการเน้นชีวิตรวมหมู่และให้บุคคลขึ้นตรงต่อหมู่คณะ ซึ่งรวมถึงการใช้อิทธิพลของกลุ่มในการควบคุมพฤติกรรมของแต่ละคนด้วย ปฏิภิกิริยาเด่นอีกอย่างหนึ่งของสันติโศกก็คือการต่อต้านไสยศาสตร์ในทุกรูปแบบ ไม่จำเพาะเครื่องราง

ของคลังเท่านั้น หากยังปฏิเสธแม้กระทั่งการรदन้ามนต์และการมีพระพุทธรูปเป็นที่เคารพสักการะ

ทั้งสวนโมกข์และสันติอโศกเกิดขึ้นเพราะตระหนักถึงความคลาดเคลื่อนและความถดถอยของพุทธศาสนาที่ถือปฏิบัติอยู่ในเมืองไทย และมุ่งมั่นที่จะ “ฟื้นฟู” พุทธศาสนาชั้นใหม่ ในแง่นี้ก็ไม่ต้องต่างจากวัดพระธรรมกาย ซึ่งมีจุดหมายแรกเริ่มคือ ต้องการทำให้พุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของคนไทยอย่างแท้จริง แต่สำนักนี้ไม่ได้คิดจะตอบโต้กับแนวคิดที่เป็นกระแสหลักในสังคมใด ๆ เลย อบายมุขต่างหากคือสิ่งที่สำนักนี้ถือว่าเป็น “คู่แข่งสำคัญที่สุด” แม้ว่าวัดพระธรรมกายจะประสบความสำเร็จอย่างมากในการดึงคนเข้าวัดของตน แต่แนวคำสอนและวิธีการของวัดพระธรรมกายโดยเนื้อแท้แล้วก็เป็นเพียงการปรับตัวให้สอดคล้องกับกระแสทุนนิยมและบริโภคนิยม วัดพระธรรมกายอาจทำให้คนละเลิกอบายมุข แต่ก็ยังส่งเสริมให้ผู้คนตั้งหน้าตั้งตาหาเงินและสะสมทรัพย์สมบัติกันต่อไป สมาชิกาวนาที่สอนกันก็เพียงแต่ช่วยให้ทำกำไรได้มีประสิทธิภาพขึ้น หาได้ช่วยให้เกิดปัญญาลดละกิเลสไม่ จะว่าไปแล้ววัดพระธรรมกายกับเงินไปด้วยกันได้ดีมาก เพราะเงินไม่เพียงแต่จะเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการหล่อเลี้ยงให้ระบบต่าง ๆ ของสำนักนี้ดำเนินอยู่ได้ และขยายตัวไปไม่หยุดยั้งเท่านั้น การรณรงค์เรียกรหาเงินยังเป็นกิจกรรมสำคัญของ “กัลยาณมิตร” ทั้งหลายที่มีอยู่ทั่วประเทศ มาโดยตลอด

วิธีการของทุนนิยมมีอิทธิพลมากต่อวิธีการคิดของวัดพระธรรมกาย (อภิญา : ๔๔-๕๒) ดังสำนักนี้มักเปรียบเทียบพุทธศาสนาเป็น “สินค้า” และโยงการเผยแผ่ศาสนาเข้ากับเรื่อง “การค้าการตลาด” อยู่เสมอ ทศนะดังกล่าวมิใช่เป็นแค่อุปมาอุปไมยเท่านั้น หากยังขยายไปสู่วิธีการทำงานแทบทุกประเภท ที่เด่นชัดก็คือการใช้กลไกทุนนิยมเพื่อหาทุนเข้าสำนัก เช่น การนำระบบขายตรงหลายระดับหรือ MLM มาใช้ในการระดมทุน โดย “ผู้นำบุญ” ใช้วิธีการไม่ต่างจากเซลล์แมน อีกทั้งยังหาทุนด้วยการทำธุรกิจอีกหลายประเภท นอกจากนั้นสำนักนี้ยังเชี่ยวชาญอย่างยิ่งในการใช้วิธีการตลาดเพื่อดึงดูดคนทั่วสารทิศให้มาสนใจธรรมกาย เช่น การโฆษณาประชาสัมพันธ์โดยรู้จักเน้น “จุดขาย” ที่ตรงกับความสนใจของกลุ่มเป้าหมาย หรือการคิดค้นรูปแบบใหม่ ๆ ในการทำบุญมาเสนอ ทำนองเดียวกับที่เอกชนส่งเสริมการขายด้วยการทำให้

สินค้ามีความหลากหลาย อิทธิพลของทุนนิยมมีผลต่อสำนักนี้ จนไม่เพียงแต่เห็นพุทธศาสนาเป็นสินค้าเท่านั้น หากยังทำให้บุญกลายเป็นสินค้าจริง ๆ กล่าวคือ คุณภาพและปริมาณของบุญขึ้นอยู่กับจำนวนเงินบริจาค ใครที่ถวายเงินมากก็ได้บุญมากและมีโอกาสถึงธรรมกายเร็วขึ้น นอกจากนั้นคุณสมบัติของบุญที่สำนักนี้โฆษณาก็ไม่ต่างจากคุณสมบัติของสินค้า เช่น ให้ผลที่เป็นรูปธรรมจับต้องสัมผัสได้ เช่น ร่ำรวยทันตา การเน้นผลที่สัมผัสจับต้องได้ทำให้นิพพานของสำนักนี้กลายเป็นสิ่งที่สัมผัสรับรู้ได้ไปด้วย เช่น “เย็น นุ่ม ใส” เห็นได้ว่าพุทธศาสนาแบบวัดพระธรรมกายได้ถูกปรับให้เข้ากับทุนนิยมจนคลาดเคลื่อนจากหลักการเดิมไปมาก (การปรับตัวแบบที่ ๒)

สวนโมกข์ สันติอโศก และวัดพระธรรมกาย เป็นตัวแทนอันโดดเด่นของพุทธศาสนาสาย “ปฏิรูป” แม้คำว่า “ปฏิรูป” ในที่นี้จะบ่งชี้ถึงความไม่พอใจในสถานการณ์ของพุทธศาสนาในปัจจุบัน แต่ก็มีนัยที่สื่อแสดงความไม่เห็นด้วยกับวิถีทางของคณะสงฆ์โดยรวมด้วย การเกิดขึ้นของทั้ง ๓ สำนักทำให้เห็นถึงความแตกต่างทางด้านแนวทางคำสอนและการปฏิบัติภายในคณะสงฆ์ไทย และทำให้ความหลากหลายที่ต่างไปจากแบบแผนที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้วางไว้ ปรากฏตัวชัดเจน

อันที่จริงแบบแผนหนึ่งเดียว (uniformity) ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้พยายามสร้างขึ้นมาตลอดพระชนม์ชีพโดยใช้อำนาจรัฐสนับสนุนนั้น ต้องสะดุดกับอุปสรรคอันเกิดจากสำนักพระป่าสายพระอาจารย์มั่น ซึ่งต่างไปจากพุทธศาสนาแบบทางการ แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ยอมรับกันได้ เพราะในที่สุดเครือข่ายลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่นก็สามารถเอื้อประโยชน์ให้ราชการและคณะสงฆ์ส่วนกลาง สามารถแผ่ขยายอิทธิพลได้กว้างไกลไปถึงเขตป่าลึกและถิ่นทุรกันดาร โดยเฉพาะในภาคอีสาน (Taylor : 99) อีกทั้งหลักความเชื่อและคำสอนทั่วไปของสายพระป่าก็สามารถเข้ากันได้กับของทางการ แม้ว่าวัตรปฏิบัติจะต่างกันมาก อย่างไรก็ตามเมื่อเทียบกับ ๓ สำนักที่กล่าวมาข้างต้น กลุ่มพระป่าสายพระอาจารย์มั่นมีลักษณะที่พิเศษออกไปตรงที่พยายามรักษาแบบแผนข้อวัตรเดิมเอาไว้ ไม่ยอมปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาหลายสิบปี ทั้งนี้ก็เพราะจำกัดพื้นที่ของตนอยู่แต่ในเขตทุรกันดาร โดยเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกไม่มากนัก แต่เมื่อสายนี้ขยายสาขาแผ่เข้าไปใกล้เมือง ขณะที่อิทธิพลของเมืองก็แผ่เข้าไปในชนบทมากขึ้น

ปรากฏว่าหลายสำนักในสายนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปตามความทันสมัยมากขึ้น
ดังเห็นได้จากสิ่งปลูกสร้าง เสนาสนะ และวิถีชีวิตของพระในปัจจุบัน

สำหรับสวนโมกข์นั้น ก็เป็นที่ยอมรับได้ของคณะสงฆ์และทางการ
บ้านเมืองเช่นกัน แม้คำสอนและข้อวัตรของสำนักนี้จะแปลกใหม่ไปจาก
ประเพณี ส่วนหนึ่งเป็นเพราะนอกจากจะอิงพระไตรปิฎกเป็นสำคัญแล้ว ท่าน
พุทธทาสภิกขุยังหลีกเลี่ยงการโจมตีคณะสงฆ์หรือยุ่งเกี่ยวกับการเมือง ผิด
กับสันติอโศก ซึ่งในที่สุดก็ถูกตอบโต้จากมหาเถรสมาคมและรัฐบาล ส่วนวัด
พระธรรมกายนั้น แม้วัตรปฏิบัติจะกลมกลืนไปกับคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ แต่
ความเชื่อนั้นเมื่อศึกษาไปให้ลึก ๆ แล้วไปคนละทาง อาทิ การเชื่อว่านิพพาน
เป็นอัตตา หรือเจ้าสำนักเป็นต้นธาตุต้นธรรมที่สำคัญยิ่งกว่าพระพุทธเจ้า

สำหรับการเปลี่ยนแปลงแบบที่ ๔ อันได้แก่การปฏิเสธสิ่งใหม่ และ
กลับไปหาอดีตไม่ว่าความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมนั้น ตัวแทน
ที่เด่นชัดก็คือขบวนการศาสนาแบบเคร่งคัมภีร์ที่เรียกว่า fundamentalist
แม้ว่าจะมีผู้จัดให้วัดพระธรรมกายและสันติอโศกอยู่ในขบวนการนี้ (Swearer :
656-677) แต่โดยทั่วไปแล้วทั้ง ๒ สำนักยังมีลักษณะที่ห่างไกลจากขบวนการ
fundamentalist ส่วนใหญ่ เช่น ไม่ได้มีลักษณะต่อสู้ชูธง (militant) ใน
ทางการเมืองและอุดมการณ์ โดยใช้ประวัติศาสตร์หรือประเพณีวัฒนธรรม
เป็นเครื่องมือตามนิยามที่ยอมรับกัน (Thakur : 75-76) ยิ่งวัดพระธรรมกาย
ด้วยแล้ว ชิมชั้รับเอาวิธีการและค่านิยมแบบทุนนิยมไปอย่างเต็มที่ โดย
สาธุศิษย์ส่วนใหญ่ก็มีผลประโยชน์ติดอยู่กับความเจริญแบบตะวันตก (ตรง
กันข้ามกับขบวนการ fundamentalist ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่เป็นชนชั้นล่างที่
ถูกบีบคั้นกดดันในทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม เช่น ในตะวันออก
กลาง อินเดีย ศรีลังกา ปากีสถาน)

ในปัจจุบันการปรับตัวแบบที่ ๔ นี้ยังไม่เห็นเด่นชัดในแวดวงพุทธ-
ศาสนาของไทย แต่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต (ประเด็นนี้จะได้กล่าวเพิ่มเติม
ในบทสุดท้าย) อย่างไรก็ตามควรกล่าวในที่นี้ว่า แม้ขบวนการเคร่งคัมภีร์จะมี
ลักษณะต่อต้านความทันสมัย แต่เอาเข้าจริง ๆ แล้วก็รับเอาความทันสมัย
มาใช้ไม่น้อย เช่น การตีความคัมภีร์ตามตัวอักษร ความเชื่อแบบชาตินิยม
รวมทั้งการจัดองค์กรแบบสมัยใหม่เช่นการรวมศูนย์ และการเน้นผลเชิง
ปฏิบัติแบบเหตุผลนิยม (pragmatic rationalism) ทั้งนี้ยังไม่ต้องพูดถึง

การเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ ยิ่งกว่านั้นประเพณีที่อ้างว่าเป็นของดั้งเดิม จำนวนไม่น้อยก็เป็นของที่เพิ่งคิดค้นขึ้นใหม่ (Armstrong 2000 : 279) ที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ ผู้นำขบวนการนี้มักได้รับการศึกษาแบบสมัยใหม่ (ในอินโดนีเซีย ขบวนการเคร่งคัมภีร์ล้วนมีกำเนิดมาจากมหาวิทยาลัยทางโลก ขณะที่ผู้สำเร็จจากสถาบันการศึกษาแบบดั้งเดิมหรือมหาวิทยาลัยศาสนา น้อยคนที่จะร่วมขบวนการดังกล่าว)

ความหลากหลายในคณะสงฆ์ไทย

อย่างไรก็ตาม สำนักต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเพียงตัวอย่างอันน้อยนิดของความหลากหลายที่กำลังเกิดขึ้นกับพุทธศาสนาในไทย ความหลากหลายที่ว่านี้ ไม่ใช่เป็นแค่ความหลากหลายของพระที่จำแนกตามลักษณะการดำเนินชีวิตหรืองานที่ท่านทำ (เช่น พระปริยัติ พระปฏิบัติ พระบ้าน พระป่า พระนักเทศน์ พระพัฒนา พระอนุรักษ์ พระหมอ พระสังฆาธิการ) และไม่ใช่ความหลากหลายของสำนักและแนวการสอน (เช่น สายพระอาจารย์มั่น สายพระอาจารย์ชา สายสวนโมกข์ สายหลวงพ่อธรรมธโร สายหลวงพ่อเทียน สายอภิธรรม ฯลฯ) ความหลากหลายข้างต้นยังกล่าวได้ว่ามุ่งสู่จุดหมายเดียวกัน และเดินตามแนวไตรสิกขาหรือมรรคมืองค์ ๘ แม้ว่าบางส่วนบางกลุ่มอาจเน้นเพียงบางแง่หรือสนใจแต่เพียงบางระดับ หรือสอน “พุทธศาสนาแบบไม่ครบส่วน” (เช่น พุทธศาสนาแบบทางการเน้นในแง่ศีลและสนใจเฉพาะโลกียธรรมหรือประโยชน์ในโลกนี้) กระนั้นก็ยังมียุทธการใหญ่ที่ยอมรับร่วมกันได้ แต่มีความหลากหลายอีกอย่างหนึ่งซึ่งกำลังเกิดขึ้นมากในปัจจุบัน คือความหลากหลายทางด้านความเชื่อและวัตรปฏิบัติที่สวนทางกับยุทธการใหญ่ดังกล่าว

นอกจากวัดพระธรรมกายและสันติอโศกซึ่งจัดอยู่ในฝ่ายหลังแล้ว ยังมีอีกหลายสำนักหลายวัดที่ “ฉีก” ไปอีกแนวหนึ่งคือ ผักไฟในทางไสยศาสตร์อย่างเต็มที่ โดยทิ้งยุทธการในทางพุทธศาสนา หากสนองโลภะหรือความสำเร็จทางโลกล้วน ๆ เพียงอย่างเดียว สำนักเหล่านี้ผุดขึ้นมากมาย เครื่องรางของขลังและวัตถุมงคลถูกประดิษฐ์คิดสรรค์ให้หลากหลายแตกต่างกันไป รวมทั้งมีกรรมวิธีอำนาจไสยศาสตร์ สร้างความสำเร็จแบบแปลก ๆ เพื่อสร้าง “จุดขาย” ให้ต่างจากคนอื่น ๆ ขณะเดียวกันก็เพื่อตอบสนอง “ลูกค้า” นานาประเภท

นอกจากของโบราณอย่าง น้ำมันต์ ยันต์ ปลัดขิก ตะกรุด ยาเสน่ห์ หรือวิธี
ดั้งเดิม เช่น สักน้ำมัน เป่าขม่อม ปิดหน้าทองแล้ว ยังมีการปลุกเสก
ลือกเกต วัตถุประดับหน้ารถ ป้ายอวยโชคเข้าร้าน ตลอดจนการบูชาพระราหู
ยังไม่ต้องพูดถึงการเอาสัญลักษณ์หรือพิธีกรรมที่มีภาพลักษณ์แบบพุทธ เช่น
พระเครื่อง หรือการสวดภาณยักษ์ มาใช้ประโยชน์

ที่ว่ามาเป็นเฉพาะความหลากหลายในแวดวงสงฆ์ นอกวงการสงฆ์ก็
มีความหลากหลายในทางพุทธศาสนามีไม่น้อย ดังเห็นได้ว่ามี “สำนัก” ต่าง ๆ
เกิดขึ้นมากมาย โดยเป็นอิสระหรือไม่เกี่ยวข้องกับสายปฏิบัติหรือนักใน
ฝ่ายสงฆ์ อาทิ สำนักเจ้าแม่กวนอิม (ซึ่งมีอยู่มากมายหลายแนว) ท่านแม่บงกช
ชมรมสวดพระคาถาชินบัญชร จิ้ง โคนเอ็นก้า โยเร (เซโคคิวเซเคียว) ชมรม
นิชิเร็นโซชู เป็นต้น บางแนวบางสำนักก็เป็นสาขาจากต่างประเทศโดย
สังกัดมหายาน (เช่น ๒ สำนักหลัง) แต่บางแนวบางสำนักก็ไม่ได้สังกัดนิกาย
ใด ๆ ของมหายาน หากมีอิทธิพลของเถรวาทและผีแบบไทยเข้าไปมาก (เช่น
สำนักกวนอิมต่าง ๆ)

แบบแผนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม-
พระยาวชิรญาณวโรรส พยายามสร้างขึ้นมา ได้กลายเป็นอดีตไปแล้ว ความ
หลากหลายทางด้านความเชื่อและการปฏิบัติคือสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และ
กำลังจะกลายเป็นอนาคตของพุทธศาสนาในเมืองไทย ปรากฏการณ์ดัง
กล่าว สะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของพุทธศาสนาใน
ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ความเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งซึ่งกำลังเกิดขึ้นทั้งในปัจจุบันและอนาคต
คือความหลากหลายภายในสังคม สังคมที่สลับซับซ้อนและขยายใหญ่ทำให้
เกิดกลุ่มคนที่หลากหลายทั้งอาชีพ ประสบการณ์ การศึกษา และความสนใจ
ซึ่งทำให้มีผลประโยชน์และความต้องการที่แตกต่างและหลากหลายตามไปด้วย
เมืองไทยไม่ได้มีแต่เกษตรกรที่ต้องการให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล หรือมี
ข้าราชการที่อยากมีตำแหน่งที่สูงขึ้น หากยังมีพ่อค้าแม่ค้า นักธุรกิจ นักร้อง
นักแสดง เซลส์แมน คนขายประกัน สถาปนิก นักการเมือง ขณะเดียวกันก็
มีระดับความเข้าใจและรับรู้พุทธศาสนาที่ต่างกันด้วย นอกจากนั้นยังอยู่ใน
ขั้นตอนหรือสถานการณ์ชีวิตที่แตกต่างกันมาก ทำให้มีความหวังแตกต่างกัน
ไป บ้างต้องการให้สอบติด บ้างต้องการหายป่วย บ้างต้องการมีลูก บ้าง

พูดกันมากก็คือความอ่อนแอของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน โดยเฉพาะมหาเถรสมาคมไม่กวัดขันเพียงพอ จนปล่อยให้มิพระเป็นอันมากประพฤติปฏิบัติชนิดปรีม ๆ หรือเคลื่อนคลาดจากพระธรรมวินัยนั้น (แทบจะพูดได้ว่า ถ้าพระไม่ต้องปาราชิกจนเป็นเรื่องอื้อฉาวและไม่ทำทนายรัฐแล้ว ถึงจะทำตัวแหวกแนว คณะสงฆ์ก็จะไม่มาข่มขู่ยามด้วยเลย) แม้ว่าความอ่อนแอของคณะสงฆ์ในปัจจุบันจะเป็นสิ่งปฏิเสธได้ยาก แต่ถ้าจะพูดกันจริง ๆ แล้ว ความเข้มงวดของคณะสงฆ์ในอดีตต่างหากที่เป็นสาเหตุให้เกิดความหลากหลายในวงการสงฆ์จนนอกแนวทางไป

ดังได้กล่าวแล้วว่า คณะสงฆ์ในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พยายามขจัดจารีตอื่น ๆ ออกไปจากคณะสงฆ์ เหลือเพียงจารีตเดียวคือพุทธศาสนาแบบกรุงเทพฯ ซึ่งได้อิทธิพลจากวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยม อำนาจของคณะสงฆ์ที่แผ่ไปพร้อมกับอำนาจรัฐ ทำให้ไสยศาสตร์และความเชื่อพื้นบ้านต่าง ๆ ถูกขจัดออกไปจากวัด ไสยศาสตร์และความเชื่อเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วเคยอยู่ในกำกับดูแลของวัด หรืออยู่อย่างแฝง ๆ โดยมีพุทธธรรมเป็นตัวหลัก เมื่อถูกขจัดไปแล้วก็ไม่ได้สาบสูญไป หากยังสืบต่อเผยแพร่ นอกวัด ที่ร้ายกว่านั้นก็คือ ไม่ได้ถูกวัดหรือพุทธกำกับควบคุมตั้งแต่ก่อน ดังนั้นจึงกลายเป็นเครื่องมือในการสนองความโลภล้วน ๆ (ทั้งของผู้รู้ไสยศาสตร์และผู้มาพึ่งพา) โดยไม่มีศีลธรรมเป็นข้อผูกมัดหรือตัวเหนี่ยวรั้ง ครั้นทุนนิยมและวัตถุนิยมแพร่ระบาด ไสยศาสตร์แบบสนองกิเลสล้วน ๆ ก็เป็นที่ต้องการกันมากขึ้น เมื่อไสยศาสตร์แพร่หลายนอกวัดแล้ว ย่อมไม่ยากที่จะเข้ามาระบาดในวัด จะเป็นเพราะเสียงเรียกร้องจากญาติโยมหรือเพราะวัดต้องการหาประโยชน์จากญาติโยมก็แล้วแต่ หลายวัดแม้จะปรารถนาดีต่อญาติโยม แต่ไม่รู้วิธีที่จะใช้ไสยศาสตร์ให้เป็นสื่อนำไปสู่หลักธรรมในทางศาสนา เนื่องจากความรู้และทักษะด้านนี้ขาดช่วงหรือสูญหายไปนานหลายสิบปีแล้ว วัดจึงกลายเป็นแหล่งแพร่ไสยศาสตร์ยิ่งกว่าพุทธศาสตร์

ไสยศาสตร์ตลอดจนความเชื่อและการปฏิบัติต่าง ๆ ในวัดที่ผิดแผกไปจากแบบแผนที่คณะสงฆ์วางไว้ ส่วนใหญ่แล้วพูดได้ว่าเป็นของที่มีมาอยู่เดิม ก่อนการแผ่อำนาจจากส่วนกลาง การปฏิรูปคณะสงฆ์ไม่ได้ขจัดมัน หากเพียงแต่สกัดไว้ชั่วคราว อย่างมากก็ทำให้มันเบี่ยงเบนหรือเปลี่ยนรูปในสภาพแวดล้อมใหม่เท่านั้น และในหลายกรณีก็ทำให้มันกลายเป็นปัญหามากขึ้น

ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับการกำจัดศัตรูพืชด้วยสารเคมี ศัตรูพืชเพียงแต่หายไปชั่วคราว แต่ไม่นานก็จะกลับมาอีก และเป็นปัญหาหนักขึ้นกว่าเดิม เพราะคราวนี้ปรปักษ์โดยธรรมชาติของศัตรูพืชเหล่านี้ ซึ่งเดิมเป็นตัวควบคุมจำนวนของศัตรูพืชดังกล่าว ถูกสารเคมีกำจัดจนสูญหายไปแล้ว ขณะที่ศัตรูพืชที่มีภูมิคุ้มกันทานดีกว่าสามารถรอดมาได้ และแพร่พันธุ์ได้สะดวกเพราะปรปักษ์โดยธรรมชาติถูกทำลายไป ส่วนศัตรูพืชชนิดเดียวกันที่คอยแย่งอาหาร แต่มีภูมิคุ้มกันน้อยกว่า ก็ตายไปด้วย จึงไม่มีคู่แข่งอีกต่อไป ทางออกที่ผู้คนมักใช้กันคือใช้ยาแรงขึ้น แต่ก็จะทำให้สถานการณ์ระยะยาวเลวร้ายลงไปอีก มองในแง่นี้ อำนาจของคณะสงฆ์จากส่วนกลางได้ทำลายกลไกควบคุมไสยศาสตร์ของวัดในท้องถิ่นออกไป ดังนั้นถึงแม้คณะสงฆ์ในปัจจุบันจะยังมีความเข้มแข็งอยู่ ก็ทำได้อย่างมากเพียงกีดกันมันออกไปจากวัดชั่วคราว แต่ในที่สุดมันก็จะแพร่เข้ามายังวัดในรูปแบบลักษณะใหม่ เนื่องจากความต้องการของญาติโยมในเรื่องนี้ไม่เคยขาดหายไป โดยไสยศาสตร์ที่เข้ามานี้จะเป็นไสยศาสตร์ดิบ ๆ ที่ไม่อยู่ในอำนาจของศีลธรรม หากเพียงแต่อาศัยคราบของพุทธศาสนาเท่านั้นเอง ซึ่งถ้าคณะสงฆ์ใช้อำนาจปราบปราม ก็จะต้องแก้ปัญหาที่อยู่เรื่อยไปไม่รู้จบ

ความหลากหลายทางด้านกลุ่มบุคคลที่นับถือ

ความหลากหลายของพุทธศาสนาในเมืองไทย นอกจากจะเห็นได้จากความหลากหลายของสำนักอันมีความเชื่อและการปฏิบัติแตกต่างกันไปแล้ว ยังแสดงออกในอีกหลายรูปลักษณะ กล่าวคือ เมื่อพิจารณาแต่ละสำนัก แต่ละกลุ่ม ก็ จะเห็นความหลากหลายของกลุ่มบุคคลที่มานับถือ นี่เป็นปรากฏการณ์ที่แตกต่างจากตัวอย่างตำบลนาโสกที่กล่าวข้างต้น ในกรณีนั้นมีพุทธศาสนาหลายแบบที่นับถือในกลุ่มชนเดียวกัน แต่ที่พูดถึงนี้เป็นความหลากหลายของกลุ่มชนที่นับถือพุทธศาสนาแบบเดียวกัน

นี่เป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่ผุดจากเมื่อก่อน ในอดีต (ก่อนสมัยปฏิรูปคณะสงฆ์) แม้จะมีความหลากหลายทางด้านพุทธศาสนา แต่ก็เป็นความหลากหลายที่ขึ้นอยู่กับความแตกต่างทางด้านสถานที่ กล่าวคือ แต่ละชุมชนก็มีจารีตพุทธศาสนาต่างกันออกไป แต่ในปัจจุบันความเชื่อและการปฏิบัติของแต่ละสำนักแต่ละสาย นอกจากจะไม่ได้ถูกจำกัดด้วยสถานที่แล้ว ยังไม่

ได้ขึ้นอยู่กับอาชีพ สถานะทางเศรษฐกิจ ชนชั้น เชื้อชาติ หรือเพศของผู้คน
อีกต่อไป พระที่เป่าน้ำมนต์พ่นน้ำหมากไม่ได้มีเฉพาะชาวบ้านเท่านั้นที่นับถือ
หากยังมีพ่อค้าแม่ค้า นักเรียนนอก ดอกเตอร์ นักการเมือง มีทั้งพระบรม-
วงศานุวงศ์ ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่างเป็นสาธุศิษย์ด้วย ส่วนเจ้าแม่กวนอิม
ก็เชื่อว่าแพร่หลายเฉพาะคนจีนหรือคนเชื้อสายจีนเท่านั้น หากยังมีคน
อิสานจำนวนมากนับถือ เช่นเดียวกับชาวเขาในภาคเหนือที่ติดภาพเจ้าแม่
กวนอิมไว้ในบ้านเพื่อสักการะกันมากขึ้นแล้ว นอกจากพ่อค้าแม่ค้าแล้ว ก็ยังมี
ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หรือนายทหารรวมอยู่ในกลุ่มลูกศิษย์ด้วย สำนักจิ้ง
หลายแห่งก็สามารถขยายไปตามหมู่บ้านในชนบท ส่วนชมรมสวดคาถาพระ
ชินบัญชรก็มีคนหลากหลายอาชีพมาร่วมกันมากเช่นกัน อาจจะมีบาง
สำนักบางแนวที่เน้นหนักเฉพาะบางเพศหรือบางชนชั้น เช่น ท่านแม่บงกช
ซึ่งมีผู้หญิงมาขึ้นมาก หรือวัดพระธรรมกาย ซึ่งดึงดูดและสนใจชนชั้นกลาง
กับชนชั้นสูงมากกว่า แต่ก็ยังประกอบด้วยผู้คนหลากหลายอาชีพและ
เงื่อนไขทางสังคม นอกจากนี้ความไม่มีเพศ ไม่มีชนชั้น ไม่มีสถานะเศรษฐกิจ
สังคมขวางกั้น ยังเห็นได้จากผู้คนในวงการพระเครื่อง ซึ่งแม้แต่ผู้พิพากษา
นักเรียนนอก และชาวบ้านก็ร่วมเคียงย่าเคียงไหล่กัน

ปรากฏการณ์ที่ ๑) คนกลุ่มเดียวกันแต่ชอบพุทธศาสนาคนละแบบ และ
๒) คนต่างกลุ่มแต่ชอบพุทธศาสนาแบบเดียวกัน จะว่าไปก็ไม่ต่างจาก
ปรากฏการณ์ทางการตลาดในปัจจุบัน รสนิยมหรือแบบแผนในการบริโภค
ของคนสมัยใหม่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเพศ เชื้อชาติ อาชีพ อายุ หรือสถานะทาง
สังคมหรือเศรษฐกิจอีกต่อไป เครื่องแต่งกายเป็นอันมากไม่จำกัดเพศจำกัดวัย
จะเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย วัยรุ่นหรือคนแก่ใส่ก็ได้ กางเกงยีนไม่ได้ถูกผูกขาด
โดยหนุ่มสาวหรือนักศึกษาอีกต่อไป หากยังเป็นที่นิยมในหมู่นักธุรกิจและ
นักการเมือง ส่วนตั๋มยาก็ไม่ได้เป็นอาหารของคนไทยอย่างเดียว หากยังแพร่
หลายในยุโรปและอเมริกา รถเบนซ์ก็ไม่ใช่อสังการของชนชั้นสูงอีกต่อไป ใน
ทำนองเดียวกันเพลงลูกทุ่งก็ได้จำกัดอยู่ในแวดวงชาวบ้านเท่านั้น เช่น
เดียวกับรอยสัก คนที่นิยมมีได้มีแต่ผู้ชายหรือคนชนบทตั้งแต่ก่อนอีกแล้ว
ปัจจุบันผู้หญิงหรือดารา นางแบบ ก็นิยมสักตามตัวด้วยทั้งไทยและต่างประเทศ
ส่วนการโกนหัวก็มีใช้สัญลักษณ์ของแก๊งวัยรุ่นในเมืองอีกต่อไป เพราะดารา
นักร้อง และนักกีฬาระดับโลก ก็พากันพิสมัยกับหัวที่โล้นเสียนกันมากขึ้น

ระบบตลาดเสรีทำให้ผู้คนสามารถเข้าถึงสินค้าต่าง ๆ ได้ง่าย สะดวก โดยไม่ถูกจำกัดด้วยปรากฏการณ์ทางชนชั้น เชื้อชาติ หรือแม้แต่พรมแดนของประเทศตราบใดที่มีเงินจ่าย แต่พร้อมกันนั้นก็ยังมีเหตุผลอีกประการหนึ่ง นั่นคือความคิดแบบปัจเจกนิยม ซึ่งเอื้อให้ผู้คนเลือกบริโภคได้อย่างเสรีตามใจปรารถนา โดยไม่ต้องคำนึงว่าเพื่อนพ้อง ครอบครัว หรือชุมชนจะบริโภคอะไร รสนิยมหรือแบบแผนการบริโภคของกลุ่มของหมู่คณะมิได้เป็นตัวกำหนดการบริโภคของตน ความต้องการของตนเองต่างหากที่มีความสำคัญมากกว่า คตินิยมดังกล่าวทำให้การบริโภคของคุณกลายเป็นอิสระจากขนบหรือธรรมเนียมที่เคยยึดถือกัน หากการบริโภคจะเป็นไปเพื่อเสริมสร้างตัวตน (อัตลักษณ์) ก็เป็นตัวตนส่วนบุคคลมากกว่าตัวตนของกลุ่มที่ตนสังกัด

ในทำนองเดียวกัน เสรีภาพในการนับถือศาสนาและความคิดแบบปัจเจกนิยมก็เป็นเหตุผลที่อธิบายได้ว่า เหตุใดคนกลุ่มเดียวกันจึงชอบพุทธศาสนาคนละแบบ และคนต่างกลุ่มกลับชอบพุทธศาสนาแบบเดียวกัน เสรีภาพในทางศาสนาและความคิดแบบปัจเจกนิยมยังมีส่วนอย่างมากในการทำให้เกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่สืบเนื่องกัน เช่น การที่บุคคลรับเอาศาสนาต่าง ๆ มานับถือในเวลาเดียวกัน หรือการเกิดศาสนาแบบปัจเจกบุคคล (ดังจะได้กล่าวต่อไป) ในยุคที่ผู้คนให้ความสำคัญกับความเป็นตัวของตัวเอง และความต้องการส่วนบุคคล เสรีภาพทางศาสนาได้เปิดโอกาสให้ปัจเจกบุคคลแสวงหาคุณค่าและความเชื่อทางศาสนาที่สอดคล้องเหมาะสมกับตนเองมากที่สุด ซึ่งไม่จำเป็นว่าจะต้องเหมือนกับคนรุ่นก่อนและผู้คนรอบข้าง ดังนั้นจึงเป็นธรรมดาที่จะมีการคัดสรรและผสมผสานความคิด ความเชื่อและการปฏิบัติจากหลายแหล่ง ไม่จำกัดว่าจะจะเป็นลัทธินิกายหรือศาสนาใด (โดยที่จำนวนไม่น้อยยังไม่ต้องการสังกัดศาสนาหรือลัทธินิกายใดอีกด้วย) แต่ในเวลาเดียวกัน เสรีภาพในทางศาสนาได้เปิดโอกาสให้มีการนำเสนอความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนานานาชนิด เพื่อดึงดูดผู้คนที่มีความต้องการและ “รสนิยม” เฉพาะตัว ผลที่ตามมาก็คือศาสนากำลังมีสภาพใกล้เคียงกับสินค้าเข้าไปทุกที อย่างหนึ่งที่เราเห็นได้ก็คือศาสนานับวันจะมีความหลากหลายไม่ต่างจากสินค้าในท้องตลาด ยาสีฟัน ผงซักฟอก รองเท้า มีหลายยี่ห้อจนเลือกไม่หวาดไม่ไหวฉันใด พุทธศาสนาก็มีหลายสำนักหลายความเชื่อและหลายแนวปฏิบัติฉันนั้น ในขณะที่ตลาดเสนอสนองสินค้าอย่างเสรี พุทธศาสนา

(และศาสนาอื่น ๆ) ก็กำลังจะถูกนำเสนออย่างอิสระเสรีมากขึ้นทุกที จนอาจกล่าวได้ว่าในเมืองไทยกำลังมีตลาดเสรีอีกประเภทหนึ่งคือตลาดศาสนา หรือเรียกให้ทราบว่า “ซูเปอร์มาร์เก็ตทางด้านจิตวิญญาณ”

ความหลากหลายของที่มาและอิทธิพล

นอกจากแต่ละสายแต่ละแนวจะมีกลุ่มบุคคลอันหลากหลายมาเป็นฐานสนับสนุนแล้ว ในแต่ละสายแต่ละแนวนั้นเองยังเป็นผลรวมของอิทธิพลอันหลากหลาย ที่ประกอบกันเข้ามาเป็นความเชื่อและการปฏิบัติเฉพาะสำนัก เห็นได้ชัดจากสำนักใหม่ ๆ ที่เพิ่งเกิดขึ้น เช่น สำนักกวนอิมต่าง ๆ นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้พบว่า มีอิทธิพลจาก ๓ สายเข้ามาประกอบกันเป็น “รากฐานทางอุดมการณ์” ของลัทธิพิธีดังกล่าว ได้แก่ ศาสนาผีของไทยปนจีน หลักธรรมของพุทธศาสนานิกายเถรวาท และพุทธศาสนานิกายมหายานแบบจีน ดังนั้นรูปเจ้าแม่กวนอิมที่สำนักโชคชัย ๔ จึงมีปางประทับยืนบนคางคก ซึ่งหาไม่พบในเมืองจีน แต่ไปด้วยกันได้กับความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยที่นับถือ “พญาคันคาก” โดยที่มังกรประดับศาลก็มีความหมายในเชิง “เจ้า” ที่ไม่ต่างจากพญานาคที่มีในวัดไทย นอกจากนี้ในสำนักนี้ยังมีรูปพระศิวะในตำแหน่งพระแม่กวนอิมด้วย (นิธิ ๒๕๓๗ : ๘๕-๙๕)

อันที่จริงความผสมผสานความเชื่อต่าง ๆ ในทางศาสนาไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่ก่อนพุทธศาสนาในไทยก็มีอิทธิพลของผีและพราหมณ์เข้ามาปะปนกันจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมพุทธไป ที่เห็นได้ชัดก็คือรูปนารายณ์ทรงครุฑบนหน้าบันวัด ผังโบสถ์และตำแหน่งลูกนิมิตก็ได้รับอิทธิพลจากผังเทวาลัยพระศิวลึงค์ในอินเดีย ส่วนช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ก็มีที่มาจากสัญลักษณ์ในศาสนาฮินดู (ไรท์ : ๑๒๖-๑๒๘) บางกรณีผสมผสานอย่างกลมกลืนจนเชื่อว่าเป็นอิทธิพลพุทธล้วน ๆ เช่น พระพุทธรูปปางนาคปรก ซึ่งมีตำนานพญามุจลินท์นาคราชในพุทธประวัติเป็นตัวรองรับ แต่มีความเป็นไปได้มากกว่า ทั้งตำนานและพระพุทธรูปดังกล่าวได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อพื้นบ้าน (ทั้งอินเดียและไทย) ซึ่งนับถือพญานาคและ “เจ้าข้าว” อันเป็นเทพที่สำคัญในทางการเกษตร (ไรท์ : ๑๒๑-๑๒๓)

ในบางกรณี อิทธิพลของผีและพราหมณ์สามารถเข้าไปอยู่ในอาณาบริเวณของวัด โดยยังคงความเป็นผีหรือพราหมณ์ไว้ได้อยู่ ดังเช่นวัดโพธิ์

มีควิลิ่งคืออยู่หน้าโบสถ์กระทั่งปัจจุบัน ดังนั้น การมีรูปเจ้าแม่กวนอิมหรือเทพในลัทธินิกายอื่นอยู่ตามวัดต่าง ๆ ของไทยในเวลานี้ จึงไม่ใช่ของใหม่เสียทีเดียวนัก (เพียงแต่ขาดช่วงไปพักใหญ่) อย่างไรก็ตาม มีแนวโน้มว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวจะเฟื่องฟูขึ้นยิ่งกว่าเดิม สาเหตุสำคัญก็คือ คนในสังคมมีความเชื่อทางศาสนาที่หลากหลายมากขึ้น เสรีภาพทางศาสนากับการได้ประสบพบเห็นศาสนาและลัทธินิกายต่าง ๆ มากขึ้น ทำให้ผู้คนนับถือศาสนาแตกต่างจากกันและผิดแผกจากแบบแผนเดิม แม้จะเป็นศาสนาเดียวกันคือพุทธศาสนาก็ตาม (และที่กำลังจะเพิ่มมากขึ้นคือนับถือหลายลัทธินิกายหรือหลายศาสนาในเวลาเดียวกัน ดังจะได้กล่าวต่อไป) หลายวัดหลายสำนักจึงตอบสนองความเชื่อและความต้องการที่หลากหลายด้วยการเอาความเชื่อ พิธีกรรม ข้อปฏิบัติ และสัญลักษณ์ของลัทธินิกายต่าง ๆ มารวมไว้ในที่เดียวกัน ในสมัยก่อนอาจจะหยิบยืมจากผีและพราหมณ์เท่านั้น แต่ปัจจุบันยังมีพุทธแบบมหายาน วัชรยาน จิ้ง โยเร ไสบาบา ฯลฯ ที่สามารถหยิบยืมมาได้ ในหลายกรณีลัทธินิกายอันหลากหลายเหล่านี้ก็มีอิทธิพลต่อเจ้าสำนักโดยตรง ทำให้สำนักมีการผสมผสานหรือผสมปนประหว่างลัทธินิกายต่าง ๆ จนมีลักษณะ “พันทาง” อย่างเห็นได้ชัด

นอกจากนี้ยังมีหลายสำนักที่แม้จะมีวัตรปฏิบัติแบบใดแบบหนึ่งอย่างเด่นชัด แต่ด้วยความที่ต้องการดึงดูดผู้คนที่หลากหลาย จึงนำรูปสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากหลายศาสนาและลัทธินิกายมาตั้งให้คนเคารพกราบไหว้ อาทิ มหายาน (เจ้าแม่กวนอิม) วัชรยาน (พระนางตารา) ขงจื้อ (เจ้าพ่อกวนอู) ยินดู (พระศิวะ) รวมทั้งพระอรหันต์และเกจิอาจารย์ของไทยจากสำนักต่าง ๆ (หลวงพ่อดโต หลวงพ่อทวด หลวงปู่มั่น หลวงปู่แหวน พระอาจารย์ชา) การตอบสนองผู้คนที่มีความเชื่อทางศาสนาแตกต่างกัน โดยการเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมารวมไว้ในที่เดียวกันนั้น ทำให้เห็นชัดเจนว่าซูเปอร์มาร์เก็ตทางจิตวิญญาณมีแนวโน้มที่จะแพร่หลายมากขึ้นในเมืองไทย

ความหลากหลายทางศาสนาในตัวบุคคล

ความหลากหลายทางด้านศาสนาภายในสำนักเดียวกัน ในด้านหนึ่งก็สะท้อนถึงปรากฏการณ์อย่างเดียวกันที่กำลังเกิดขึ้นกับศาสนิกชนจำนวนมาก นั่นคือการนับถือหรือรับเอาศาสนาและลัทธินิกายต่าง ๆ มาพร้อมกันในตัว

คนเดียวกัน หลายคนนับถือทั้งธรรมกาย พระอาจารย์ชา โคเอ็นก้า และ
เจ้าแม่กวนอิม บางคนถือพุทธและนับถือพระศิวะกับไสยาบาไปพร้อมกัน
หรือกราบไหว้ทั้งเจ้าแม่กวนอิม เสด็จพ่อ ร. ๕ และร่วมชมรมสวดพระคาถา
ชินบัญชร บ้างก็เป็นศิษย์ทั้งท่านแม่บงกชและตำหนักทรงต่าง ๆ มองเห็น ๆ
ก็ไม่ต่างจากคนแต่ก่อนที่ถือพุทธ ผี พร่าหมณ์ไปพร้อมกัน แต่สมัยก่อนนั้น
ชาวบ้านมองเห็นพุทธ ผี พร่าหมณ์ว่าเป็นศาสนาหรือระบบความเชื่อเดียวกัน
(นิธิ ๒๕๓๔ : ๑๐๖) หรือหากเห็นว่า ๓ ส่วนนี้แยกจากกันได้ก็ยิ่งถือว่าพุทธ
เป็นหลักหรือกำกับอยู่ (แม้ประกอบพิธีพร่าหมณ์ แต่ก็ถือว่าตัวเองเป็นพุทธ
ขณะเดียวกันพิธีรำผีฟ้าก็มีพระพุทธรูปตั้งเป็นประธาน) แต่หลายคนที่นับถือ
หลายศาสนา ในเวลานี้รู้อยู่แล้วว่าศาสนาเหล่านั้นมิได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
หากแต่เป็นคนละศาสนาแยกจากกัน

แม้ว่ามีคนไม่น้อยที่ผสมผสานความเชื่อและการปฏิบัติจากหลายลัทธิ
นิกายด้วยความต้องการที่จะฝึกฝนพัฒนาตนอย่างจริงจัง แต่กล่าวโดยทั่วไป
แล้ว พฤติกรรมของคนจำนวนมากที่รับเอาศาสนาต่าง ๆ เข้ามาพร้อมกันนั้น
จะเรียกว่าเป็นการรับแบบ “นับถือ” เสียทีเดียวหาได้ไม่ หากเป็นการ “ลอง
ดู” หรือพูดอีกอย่างหนึ่งเป็นการ “บริโภคนิยม” ศาสนามากกว่า เพราะไม่ได้มี
ศรัทธาหรือผูกพันกับศาสนาหรือลัทธินิกายใด ๆ กล่าวคือ แทนที่จะเรียนรู้
หรือฝึกฝนตนอยู่กับศาสนาหรือสายใดสายหนึ่งเป็นเวลานาน ๆ เพื่อให้
บังเกิดผลที่ลึกซึ้งแก่ตน กลับ “สัมผัส” กับศาสนาหรือสายปฏิบัติเพียงชั่ว
เวลาสั้น ๆ เหมือนกับต้องการลองลิ้มชิมรสยิ่งกว่าจะทำไปด้วยศรัทธา และ
เพราะต้องการลองลิ้มโดยไม่คิดปักใจหรือผูกพันกับศาสนาใดเลย จึงเข้าหา
หลายศาสนาหลายนิกายสายปฏิบัติไปพร้อม ๆ กัน คนที่เข้าหาศาสนาในแง่
นี้จึงสามารถละทิ้งศาสนาและสายปฏิบัติได้ง่าย ๆ ไม่ต่างจากการทิ้งเสื้อผ้า
ที่เปื้อนแล้วทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์มากเท่าไร ในแง่นี้แม้จะ “นับถือ” หลาย
นิกายหลายสายปฏิบัติที่เป็นพุทธศาสนาเหมือนกัน ก็ยังมีคุณภาพแตกต่าง
จากชาวบ้านที่ถือพุทธ ผี พร่าหมณ์ ด้วยศรัทธาในฐานะที่เป็นศาสนา
เดียวกันหรือเกี่ยวเนื่องกัน

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาอย่างใกล้ชิดก็จะพบว่าการเข้าหาหลาย ๆ
ศาสดาต่างกล่าว มักจะเป็นการดึงเอาบางแง่บางด้านของศาสนามาใช้กับตัว
หรือเลือกเกี่ยวข้องกับบางแง่บางด้านของศาสนาเท่าที่ถูกต้องกับจริตนิสัยหรือ

สนองความต้องการของตน แต่ละส่วนแต่ละเลี้ยวของศาสนาหรือลัทธินิกาย เมื่อเอามารวมกันก็ทำให้เกิดการนับถือศาสนาแบบ “พันทาง” ได้

การรับเอาศาสนาหลายนิกายหลายแบบแผนมาอย่างผสมปนเปกันนี้ น่าสังเกตว่าคล้ายคลึงกับพฤติกรรมของคนเป็นอันมากที่บริโภคสินค้าหลายแบบหลายแนวไปพร้อมกัน เช่น ฟังทั้งเพลงป๊อป เพลงแจ๊ซ เพลงคลาสสิก และเพลงไทย ทั้ง ๆ ที่แต่ก่อนเพลงเหล่านี้จะเป็นสินค้าสำหรับ “ลูกค้ำ” เฉพาะกลุ่ม กางเกงยีน กางเกงแพร กางเกงขาก๊วย เป็นของที่บริโภคโดยคนคนเดียวกัน มีใช้สำหรับคนต่างกลุ่มต่างอาชีพอีกต่อไป หลายคนอยู่บ้านเรือนไทย แต่กินอาหารเช้าแบบอเมริกัน ขณะนั่งรถก็ฟังเพลงแจ๊ซ ที่ทำงานจัดผังตามหลักฮวงจุ้ย กลับบ้านก็ฟังเพลงคลาสสิก ว่าง ๆ ก็ส่องพระเครื่อง รสนิยมซึ่งเคยจำกัดวงอยู่เฉพาะคนบางกลุ่ม บางเชื้อชาติ บางฐานะ ปัจจุบันได้ผสมปนเปอยู่ในตัวคนเดียวกันได้ไม่ยาก ความผสมปนเปกันแบบนี้ยังเห็นได้จากศิลปะสมัยใหม่ที่มีลักษณะ “ตัดปะ” (collage) คือเอาภาพต่าง ๆ ที่หลากหลายแตกต่างกันและอยู่ในคนละบริบท มารวมกันอยู่ในภาพเดียวกัน (อย่างภาพโฆษณา Amazing Thailand) ถ้าภาพและการบริโภคอย่างนี้ถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของยุคโพสต์โมเดิร์น การนับถือพุทธศาสนาของคนไทย ก็เป็นสัญญาณอย่างหนึ่งของการมาแห่งยุคดังกล่าว

พุทธศาสนาในฐานะเครื่องหมายแสดงตัวตน

การรับเอาพุทธศาสนาอย่างผสมปนเปและไม่ผูกพันกับอันใดอันหนึ่งนั้น อาจเป็นเพราะหวังพึ่งพาสัจดีลัทธิในแต่ละสายแต่ละสำนัก ยิ่งกว่าที่จะนำแนวคำสอนของสำนักต่าง ๆ มาประพฤติ ปฏิบัติ แต่แรงจูงใจอีกอย่างหนึ่งซึ่งจะมีอิทธิพลมากขึ้นเรื่อย ๆ คือความต้องการ “ประสบการณ์” ประสบการณ์กำลังเป็นสิ่งที่ผู้คนอยากสัมผัสและ “ครอบครอง” ด้วยเหตุนี้ การท่องเที่ยวจึงเป็นกิจกรรมที่โดดเด่นมากในยุคนี้ และทำให้ธุรกิจด้านนี้เติบโตอย่างรวดเร็ว นอกจากประสบการณ์ในป่าลึกและเขาสูงทิวกันดารแล้ว ประสบการณ์ทางศาสนา โดยเฉพาะประสบการณ์ในทางจิตวิญญาณ เป็นสิ่งหนึ่งที่ดูลึกลับท้าทายและน่าสัมผัส ด้วยเหตุนี้ นิกายสายปฏิบัติที่มีการสอนสมาธิภาวนา จึงดึงดูดคนกลุ่มนี้ได้มาก ส่วนนิกายหรือกลุ่มศาสนาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นก็มักมีประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ (หรือการได้สัมผัสกับพลัง

ลึกลับในจักรวาล) เป็น “จุดขาย” ด้วย

มีแรงจูงใจอีกอย่างหนึ่งที่จะดึงคนเข้าหาพุทธศาสนามากขึ้นก็คือ ความต้องการยืนยันตัวตนหรือแสดงอัตลักษณ์เฉพาะตัว ความต้องการยืนยันหรือแสดงตัวตนว่าเป็นชาวพุทธนี้ อาจเกิดขึ้นพร้อมกับความต้องการยืนยันตัวตนว่าเป็นคนไทยก็ได้ ความต้องการดังกล่าวเป็นผลจากกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งทำให้คนไทยเป็นอันมากโอนเอียงไปกับวัฒนธรรมตะวันตก จนเกิดความรู้สึกแปลกแยกหรือห่างเหินจากความเป็นไทย ในส่วนลึกของคนจำนวนมาก แม้จะชื่นชมกับวัฒนธรรมตะวันตก แต่ก็มีคามวิตกกังวลกับความเป็นไทยที่กำลังจะเลือนหายไปจากตน (เกษียร : ๑๐๑) จึงปรารถนาที่จะรักษาอัตลักษณ์ส่วนนี้เอาไว้ และแน่นอนว่าสำหรับคนไทยเป็นอันมาก การแสดงและรักษาความเป็นไทยก็หมายถึงแสดงและรักษาความเป็นพุทธไว้ด้วย ตัวอย่างหนึ่งที่เกษียรยกมาคือ อังคณา ทิมดี นางแบบนักร้องสาว ซึ่งแม้จะยอมรับว่าตนเองชอบแต่งตัว “เปรี้ยวสุดฤทธิ์สุดเดช” แต่ก็ยืนยันว่าตนเป็นคนเคร่งครัดในขนบธรรมเนียมประเพณีไทยอย่างยิ่ง เช่น สวดมนต์ก่อนนอน ขอบทำบุญเป็นประจำ และเพื่อยืนยันอีกว่าตน “เป็นสาวหัวโบราณ ชอบอนุรักษ์ความเป็นไทย” อังคณากล่าวว่าอยากจะทำบวชชีพรหมณี เช่นเดียวกับ ปัทมรา ชุตานุพงษ์ กับมนฤดี ยมาภัย ซึ่งปกติชอบเดินทางไปท่องเที่ยวในยุโรปและอเมริกา ก็ให้สัมภาษณ์ว่า ในวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ แม้จะเป็นวันวาเลนไทน์ แต่เนื่องจากตรงกับวันมาฆบูชา (๒๕๓๔) จึงงดเที่ยวอิตาลี แต่จะนุ่งขาวห่มขาวถือศีลที่วัดหนึ่งคืน และทำบุญซื้อตู้พระไตรปิฎกถวายวัดที่จังหวัดกาฬสินธุ์แทน (เกษียร : ๑๐๓-๑๐๕)

เป็นไปได้มากกว่าเมื่อกระแสโลกาภิวัตน์รุนแรงมากขึ้น คนเป็นจำนวนมากจะโทษหาความเป็นไทยมากขึ้น และดังนั้นจึงพยายามรักษาและแสดงความเป็นไทยมากกว่าแต่ก่อน ส่วนหนึ่งก็ด้วยการเข้าหาพุทธศาสนา มากขึ้น จะว่าไปแล้วความสำเร็จส่วนหนึ่งของวัดพระธรรมกายและสันติอโศก อยู่ตรงที่นอกจากจะตอบสนองความต้องการของคนที่ยากเป็นชาวพุทธที่ ใฝ่ในการทำบุญ รักษาศีล และทำสมาธิภาวนาแล้ว ทั้ง ๒ สำนักยังตอบสนองความต้องการของคนที่ยากเป็นไทยหรือยืนยันความเป็นไทยของตน ทั้งนี้โดยการใช้สัญลักษณ์ที่แสดงความเป็นไทย เช่น เครื่องแต่งกายไทย มารยาทแบบไทย รวมทั้งการจัดงานพิธีในวันสำคัญของชาติ อาทิ วันเฉลิม-

พระชนมพรรษา

อย่างไรก็ตามพึงสังเกตว่า ไม่ว่าจะความเป็นไทยหรือความเป็นพุทธ คนเป็นอันมากจะแสดงอัตลักษณ์ดังกล่าวโดยอาศัยรูปแบบ พิธีกรรม หรือ ข้อวัตรปฏิบัติที่เห็นได้ชัดเจน เช่น แต่งชุดไทย กินอาหารไทย ใส่บาตร บวชชีพราหมณ์ และมักจะเป็นการกระทำเป็นครั้งคราว ความเป็นไทยหรือความเป็นพุทธในทัศนะของคนเหล่านี้มิใช่วิถีชีวิตที่กลมกลืนไปกับวิถีคิดและจุดหมายในชีวิต หากเป็นเพียงการ “สวมใส่” เป็นครั้งคราวเพื่อยืนยันความเป็นตนเอง หรืออย่างมากก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของ “ไลฟ์สไตล์” ที่เข้ามาประกอบหรือเสริมรูปแบบการใช้ชีวิตและรสนิยมการบริโภคเพื่อแสดงปัจเจกภาพส่วนบุคคล

การ “นับถือ” พุทธศาสนาในแง่นี้จึงไม่ต่างจากการสวมใส่เสื้อผ้าในฐานะเครื่องประดับ หรือแม้จะมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจนเป็นไลฟ์สไตล์หรือรูปแบบการใช้ชีวิต แต่ก็ยังเป็นเรื่องของการแสดงตัวตนมากกว่าที่จะเป็นการฝึกฝนอบรมตนเพื่อเปลี่ยนแปลงในทางจิตวิญญาณ อันเป็นจุดหมายแท้จริงของพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม การเข้าหาพุทธศาสนาในลักษณะนี้ เราจะเห็นได้มากขึ้น โดยเฉพาะในหมู่นชนชั้นกลางหรือคนที่สัมผัสกับกระแสโลกาภิวัตน์มาก ๆ

บริโภคนิยมพุทธศาสนา

ไม่ว่าจะเข้าหาพุทธศาสนาเพราะต้องการประสบการณ์ หรือเพื่อแสดงออกซึ่งตัวตนที่พึงปรารถนา หรือในฐานะที่เป็นการแสดงออกซึ่งรูปแบบการใช้ชีวิตหรือไลฟ์สไตล์ ก็ล้วนเป็นการกระทำที่ไม่ต่างจากการบริโภคสินค้าเลย

จากที่กล่าวมาแต่ต้น พูดได้ว่าการบริโภคนิยมพุทธศาสนามีแนวโน้มที่แพร่หลายมากขึ้น ผู้คนเป็นจำนวนมากจะเข้าหาศาสนาด้วยอาการเดียวกับการจับจ่ายซื้อหาและบริโภคนิยมสินค้า กล่าวคือ มีอิสระเสรีในการเลือกวิถีชีวิตและสายปฏิบัติตามใจปรารถนา และเลือกมาลองหลาย ๆ อย่างในเวลาเดียวกัน (เหมือนการซื้อสินค้าหลาย ๆ ยี่ห้อมาทดลองใช้ดู) หรือไม่ก็เลือกเฉพาะส่วนเฉพาะด้านที่ถูกใจตัวเอง (เหมือนเลือกฟังเฉพาะบางเพลงในอัลบั้มที่ต้องกับรสนิยมของตน) ทั้งนี้โดยไม่มีความศรัทธาผูกพันกับลัทธิวินัยหรือสายปฏิบัติใด ๆ ดังนั้นจึงมีแนวโน้มที่จะอยู่กับสำนักหรือสายปฏิบัติหนึ่ง ไม่ได้

นาน สามารถจะละทิ้งหรือเลิกได้ง่ายๆ หากไม่ถูกใจหรือเกิดผลไม่ทันใจ

สำหรับคนที่ต้องการประสบการณ์ทางจิตวิญญาณจากศาสนา จะคาดหวังผลภายในเวลาอันรวดเร็ว (เหมือนกาแฟสำเร็จรูป) ดังนั้นจึงไม่ยอมอดทนรอคอย และไม่นิยมลงมือลงแรงหรือทุ่มตัวกับการปฏิบัติ แต่ยินดีที่จะจ่ายเงินมากกว่า ดังนั้น สำนักหรือลัทธิใดๆที่เรียกร่องเงินมากกว่าเรียกร่องการปฏิบัติ จะได้รับความนิยมมาก เงินเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการบริโภคสินค้าฉันใด ผู้คนก็คาดหวังเงินเป็นปัจจัยสำคัญในการบรรลุผลทางศาสนาฉันนั้น

เราซื้อสินค้าเพื่อสนองความต้องการของตัวฉันใด คนเป็นอันมากก็จะเลือกศาสนาหรือลัทธิใดๆที่สนองอัตตาของตัวฉันนั้น หาได้นับถือเพื่อลดละกิเลสหรือขัดเกลาตัวตนไม่ ศาสนาที่ให้ความหวังว่าจะประสบความสำเร็จในชาตินี้ ก็จะเป็นที่นิยม และถ้าให้ความหวังว่าจะให้ทั้งเงินและสวรรค์ด้วย ก็จะมีคนขึ้นมากกว่าเดิม ในทำนองเดียวกันศาสนาหรือลัทธิใดๆที่มีรูปแบบชัดเจน สามารถบ่งบอกตัวตนหรือเสริมสร้างภาพลักษณ์ของบุคคลได้ ก็จะมีคนเข้าหามาก พร้อมกันนั้นผู้คนจะเลือกรับส่วนที่มีรูปแบบชัดเจนและทำได้ง่ายเพื่อมาเสริมสร้างตัวตนของตน โดยทิ้งส่วนที่เป็นเนื้อหาคำสอนนามธรรมหรือปฏิบัติได้ยาก ยกเว้นคำสอนที่สนองพื้นจิตหรือทัศนคติส่วนตัว รูปแบบที่ว่ามิได้หมายถึงพิธีกรรม สัญลักษณ์ทางศาสนา หรือเครื่องแต่งกายเท่านั้น หากรวมถึงข้อวัตรหรือศีล ลัทธิใดๆที่มีระบบศีลวินัยหรือแบบแผนจริยธรรมที่ชัดเจน เข้าใจง่าย ไม่ต้องใช้ความคิดมาก และทำได้ไม่ยาก ก็จะแพร่หลายได้รวดเร็ว เช่น วัดพระธรรมกาย และสำนักกวนอิม

เสริมภาพในการบริโภคศาสนาดังที่กล่าวมาอาจเป็นเรื่องยากในสมัยก่อน แต่ปัจจุบันทำได้ง่าย ส่วนหนึ่งก็เพราะใน “ตลาด” มีศาสนานานาชนิดให้เลือกมากมาย อีกทั้งศาสนาก็เป็นเรื่องส่วนบุคคลมากขึ้น ไม่ใช่เรื่องที่ถูกกำหนดตั้งแต่เกิดโดยพ่อแม่ ชุมชน หรือขึ้นอยู่กับเชื้อชาติ ภูมิลำเนา สถานะ หรือชนชั้นอีกต่อไป การเข้าหาศาสนาด้วยท่าทีบริโภคนี้ก็ทำให้ศาสนากลายเป็นสินค้าอย่างแพร่หลาย พุทธพาณิชย์เวลานี้ไม่ได้จำกัดอยู่ที่การซื้อขายวัตถุมงคลหรือเครื่องรางของขลังเท่านั้น แม้แต่สมาธิและพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น สวดภาณยักษ์ สะเดาะเคราะห์ เป็นต้น นับวันจะกลายเป็นสินค้าที่ต้องแลกเปลี่ยนกันด้วยเงินมากขึ้นด้วยเช่นกัน

ศาสนาของปัจเจกบุคคล

ปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้นบ่งชี้ถึงความเปลี่ยนแปลงในเชิงพัฒนาการของพุทธศาสนาในไทย จากเดิมซึ่งเป็นศาสนาของชุมชนแล้วกลายมาเป็นศาสนาของรัฐนั้น บัดนี้พุทธศาสนากำลังเคลื่อนไปสู่การเป็นศาสนาของปัจเจกบุคคลยิ่งขึ้นทุกที

ในอดีตพุทธศาสนาในไทยมีรากฐานอยู่ที่ชุมชน แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะมีบทบาทในการอุปถัมภ์พระศาสนามาช้านาน แต่การอุปถัมภ์ของพระองค์ไม่ว่าด้านปัจจัย ๔ หรือการศึกษา รวมทั้งพระราชอำนาจในการควบคุมดูแลพระธรรมวินัย มักมีผลจำกัดอยู่เฉพาะในเขตราชธานีและตามหัวเมืองที่สำคัญ กิจกรรมด้านพระศาสนาในขอบเขตพหุสัมา กล่าวได้ว่าส่วนใหญ่แล้วอยู่ได้เพราะชาวบ้านและชุมชน ในราชธานี วัดหลวงเป็นอันมากต้องอาศัยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านาย แต่พ้นไปจากนั้นแล้ววัดต่าง ๆ ล้วนอยู่ได้ด้วยการสนับสนุนของชุมชน สาเหตุสำคัญก็เพราะถือกันว่าวัดเป็นของชุมชน ชุมชนจึงมีส่วนร่วมในกิจการของวัดและความเป็นอยู่ของพระสงฆ์มาก สมณศักดิ์ที่พระได้รับก็เป็นสิ่งที่ชุมชนมอบให้ หากใช้มาจากส่วนกลางไม่ ในทำนองเดียวกันพระจะเป็นอุปชฌาย์ได้ก็อยู่ที่ชุมชนว่าจะให้ความเคารพนับถือหรือไม่ พระที่มีพรรษาเกิน ๑๐ แต่มีอาจารย์วัตรไม่เหมาะสมหรือยังเป็นครูบาอาจารย์ไม่ได้ ชาวบ้านก็ไม่เอาลูกมาให้บวช กล่าวอีกนัยหนึ่ง อุปชฌาย์ก็ถูกแต่งตั้งโดยชุมชนด้วยเช่นกัน

เป็นเพราะความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างวัดกับชุมชน วัดจึงกลมกลืนสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนมาก ซึ่งไม่ได้หมายความว่าวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มีความกลมกลืนกับประเพณีท้องถิ่นของชุมชนเท่านั้น หากยังรวมถึงการที่พระสงฆ์สามารถเกี่ยวเนื่องในด้านข้อธรรมคำสอนได้อย่างเหมาะสมกับชุมชน ตลอดจนสนองนโยบายในด้านอื่นด้วยในฐานะเป็นผู้นำชุมชน ในด้านการปกครองสงฆ์ก็เช่นกัน เป็นเรื่องของพระสงฆ์แต่ละวัดแต่ละท้องถิ่นดูแลรับผิดชอบกันเอง (โดยชุมชนควบคุมดูแลอีกชั้นหนึ่ง) ไม่มีหน่วยงานกลางใดหรือคณะสงฆ์จากส่วนกลางมากำหนดหรือบัญชา (แม้จะมีตำแหน่งสังฆราชก็ตาม แต่ก็ไม่ได้มีอำนาจเลยกำหนดหรือบัญชาไปไกลเท่าใดนัก) เว้นแต่กรณีที่วัดแตกสาขาออกไป หรือพระมีการรวมกลุ่มกันเป็น “นิกาย” เนื่องจากบวชเรียนกับครูบาอาจารย์คนเดียวกันหรือบวชแปลงจากที่เดียวกัน การ

ปกครองภายในกลุ่มหรือนิกายอาจทำให้ต้องมีการดูแลข้ามวัด แต่ก็ยังอยู่ในอาณาบริเวณที่ไม่กว้างใหญ่นัก ถือได้ว่าเป็นกิจการระดับท้องถิ่นอยู่

ความที่ชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดความเป็นไปทางด้านศาสนา พุทธศาสนาในอดีตของไทยจึงมีลักษณะที่สอดคล้องและเกื้อกูลชุมชนมาก ถือว่าเป็นพุทธศาสนาที่มีวัดหรือชุมชนเป็นศูนย์กลางก็ได้ แต่สภาพดังกล่าวได้เปลี่ยนไปเมื่อมีการปฏิรูปคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นโยบายสร้างรัฐชาติทำให้พุทธศาสนากลายเป็นศาสนาของชาติ นอกจากจะมีแบบแผนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยถูกกำหนดจากส่วนกลาง มีการขจัดจารีตประเพณีท้องถิ่นที่ไม่สอดคล้องกับจารีตจากส่วนกลาง (วิทยาศาสตร์ เหตุผลนิยม และธรรมเนียมราชสำนัก) คณะสงฆ์ก็ถูกรวมศูนย์อยู่ที่กรุงเทพฯ พระถูกดึงให้มาขึ้นกับส่วนกลางแทนที่จะขึ้นกับชุมชนดังอดีต พระสงฆ์ของท้องถิ่นกลายเป็นพระสงฆ์ของชาติไปโดยมีมหาเถรสมาคมดูแลกำกับ การให้สมณศักดิ์ แต่งตั้งอุปัชฌาย์ กำหนดสถานะความเป็นวัด ฯลฯ กลายเป็นเรื่องของส่วนกลางโดยสัมพันธ์กับรัฐอย่างใกล้ชิด บทบาทของพระถูกหันเหให้มาสนองตอบนโยบายของรัฐเป็นหลัก โดยมีสมณศักดิ์เป็นรางวัล ไม่เพียงแต่สถาบันสงฆ์เท่านั้น แม้แต่หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาก็ถูกตีความใหม่หรือลดทอนให้เป็นประโยชน์แก่ชาติ พุทธศาสนากับความมั่นคงแห่งชาติกลายเป็นเรื่องที่แยกจากกันไม่ออก ความเคลื่อนไหวในทางศาสนาหากผิดไปจากแบบแผนที่รัฐเห็นชอบ และยิ่งท้าทายอำนาจรัฐด้วยแล้ว ถือเป็นภัยต่อประเทศชาติเลยทีเดียว

แต่สภาพดังกล่าวกำลังเปลี่ยนไป พุทธศาสนา กำลังหลุดจากการควบคุมกำกับของรัฐและคณะสงฆ์ส่วนกลางไปอยู่ในมือของประชาชนแทน ขณะที่พุทธศาสนาแบบทางการถูกประชาชนตีตัวออกห่างเรื่อย ๆ พุทธศาสนาแบบที่สนองความต้องการส่วนบุคคลกลับเฟื่องฟูขึ้น การเกิดขึ้นของสำนักและสายปฏิบัติแนวใหม่สารพัดแบบ ไม่ได้เป็นเครื่องชี้ถึงความเสื่อมศรัทธาของประชาชนต่อพุทธศาสนาแบบทางการหรือแบบกระแสหลักเท่านั้น หากยังแสดงว่าผู้คนกำลังแสวงหา ตลอดจนผสมผสานและ “ต่อเติมเสริมแต่ง” พุทธศาสนาแบบที่สอดคล้องกับตัวเองขึ้นมา อันที่จริงพฤติกรรมดังกล่าวไม่ใช่เรื่องแปลก คนทุกยุคทุกสมัยก็ทำเช่นนั้นมาแล้วทั้งนั้น (หรือถ้าไม่สร้างเอง ก็ตีความใหม่ อย่าง “เจิ้งเหอ” ขุนนางจีนนักเดินเรือผู้ลือชื่อ ทั้ง ๆ ที่เป็น

มุสลิมที่เคร่งครัด แต่คนจีนในไทยก็ยกให้กลายเป็นเทพในพุทธศาสนานาม “ซำปอกง” (วรศักดิ์ : ๖) หรือศาลหลักเมืองยโสธรซึ่งตั้งตาม “ลัทธิพิธี” ของ ราชการไทย ก็ถูกคนจีนในจังหวัดนั้น “นิยามใหม่” ให้เป็นศาลเทพารักษ์ ประจำเมืองที่ตนนับถือมาแต่ดั้งเดิม (นิติ ๒๕๓๖ ข : ๖๙-๗๐) อย่างไรก็ตาม ในอดีตนั้นการสร้างหรือนิยามใหม่ดังกล่าวเป็นเรื่องที่ชุมชนพร้อมใจกัน แต่ ในปัจจุบันและอนาคต ตัวกำหนดสำคัญก็คือความต้องการส่วนบุคคลหรือ แบบปัจเจกนิยม การแสวงหาและตั้งพุทธศาสนาให้มาตอบสนองความต้องการส่วนบุคคลอันหลากหลายนี้เอง ทำให้พุทธศาสนาเพิ่มขีดความ หลากหลายยิ่งขึ้น อันเป็นความหลากหลายที่ผิดกับในอดีต อย่างน้อยก็ตรง ที่ว่าในอดีตพุทธศาสนาหลากหลายเพราะความแตกต่างของชุมชน มิใช่ เพราะความแตกต่างของปัจเจกบุคคล

ปรากฏการณ์ที่ว่าคนนับถือพุทธศาสนานับวันจะกลายเป็นเรื่องของ ปัจเจกบุคคลมากขึ้นทุกที มีข้อดีตรงที่ทำให้แต่ละคนสามารถเลือกได้มากขึ้น ว่าจะปฏิบัติอย่างไร ถึงจะเหมาะสมกับจริตนิสัยและเงื่อนไขของตนเองได้อย่าง ดีที่สุด ผู้คนมีเสรีภาพมากขึ้นที่จะเลือกรับพิธีกรรม ตลอดจนสัญลักษณ์ และคำสอนทางพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ เพื่อนำมาฝึกฝนพัฒนาตนและแก้ ปัญหาชีวิตของตน โดยไม่ต้องกลัวว่าจะแตกต่างจากคนอื่น อีกทั้งทำให้บุคคล ไม้มีความจำเป็นต้องปฏิบัติตัวให้เหมือนคนอื่นเพื่อจะได้เป็นที่ยอมรับของ ชุมชนดังแต่ก่อน แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ทำให้พุทธศาสนาถูกตีความไปตามใจ ขอบได้ง่ายขึ้น และมีโอกาสมากขึ้นที่จะผิดเพี้ยนไปจากหลักการดั้งเดิม

ไม่ว่าจะเกิดผลด้านใดมากกว่ากัน ที่แน่นอนก็คือความต้องการแบบ ปัจเจกบุคคลนี้เองทำให้พุทธศาสนาถูก “ปลดปล่อย” ให้เป็นอิสระจากอาชีพรู ฐานะเชื้อชาติ ชนชั้น ท้องถิ่น การศึกษา และสถานะทางสังคมเศรษฐกิจอื่น ๆ เป็นเหตุผลที่อธิบายว่าทำไมคนละแวกเดียวกัน ทั้งที่มีการศึกษาอาชีพและ ฐานะเศรษฐกิจคล้ายกัน จึงนับถือสำนักที่มีวัตรปฏิบัติต่างกันอย่างมากมาย และทำไมในสำนักเดียวกันจึงมีคนหลายฐานะหลายอาชีพเข้ามาเป็นลูกศิษย์ หรือ “ใช้บริการ” และเหตุผลเดียวกันก็เป็นคำตอบว่าทำไมหลายสำนักจึงมี ความผสมปนเปในด้านความเชื่อและการปฏิบัติ เช่นเดียวกับที่หลายคน “บริโภคน” พุทธศาสนาหลายสำนักหลายลัทธิในกายพร้อม ๆ กัน และเพราะ เหตุว่าเข้าหาพุทธศาสนาด้วยความต้องการแบบปัจเจกบุคคลนี้เอง การ

แยกย้ายกลับไปอย่างที่เราเห็นได้ชัดจากคนที่มาร่วมพิธีเสด็จพ่อ ร. ๕

การที่พุทธศาสนาถูกปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับภูมิหลัง ธรรมเนียม สภาพจิตและความต้องการของผู้คนมากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้พุทธศาสนากำลังหลุดลอยจากอำนาจของรัฐหรือมหาเถรสมาคมยิ่งขึ้นไปทุกที รัฐไม่สามารถผูกขาดการตีความหรือนิยามศาสนาได้อีกต่อไป เพราะประชาชนก็สามารถที่จะทำเช่นนั้นได้ด้วย การที่รัฐและมหาเถรสมาคมไม่สามารถหยุดยั้งสันติโศกได้ แม้จะอัปเปหิไปจากคณะสงฆ์และใช้อำนาจรัฐจัดการก็ตาม เป็นตัวอย่างที่เด่นชัดว่านับวันเป็นไปได้ยากที่รัฐหรือมหาเถรสมาคมจะสามารถควบคุมพุทธศาสนาให้อยู่ในแบบแผนที่ต้องการ หรือทำให้เกิด “มาตรฐาน” เดียวกันนี้ก็เช่นเดียวกับกิจการอื่น ๆ ซึ่งนับวันจะสุดวิสัยที่รัฐจะใช้อำนาจควบคุมได้ ไม่ว่าในเรื่องการศึกษา วัฒนธรรม สื่อมวลชน แรงงานอพยพ หรือแม้แต่การกำหนดราคาสินค้าและค่าเล่าเรียน

พูดอีกนัยหนึ่ง พุทธศาสนากำลัง “ถูกปลดปล่อย” ให้เป็นอิสระจากรัฐ (และมหาเถรสมาคม) ซึ่งมีนัยต่อมาว่า พุทธศาสนากำลัง “ถูกปลดปล่อย” ให้เป็นอิสระจากความเป็นไทย อย่างน้อยก็ความเป็นไทยตามความนิยามของรัฐ นั่นก็หมายความว่า ความเป็นพุทธตามความเข้าใจของคนไทยจำนวนไม่น้อยอาจจะเปลี่ยนไป เช่น รู้สึกว่าตัวเองเป็นพุทธได้แม้จะไม่ทำบุญใส่บาตร เพราะถือนั่นเป็นส่วนวัฒนธรรมไทย คนที่อเมริกาไม่ใส่บาตรก็ยังคงเป็นพุทธได้ หรือยิ่งกว่านั้นก็คือ เห็นว่าความเป็นพุทธนั้นอยู่ที่ใจ ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับประเพณีพิธีกรรมหรือรูปแบบอะไรเลยก็ได้ (เพราะถือว่าพุทธศาสนาเป็นเรื่องของหลักธรรมและการดำเนินชีวิตมากกว่า) ประเพณีพิธีกรรมนั้นมีหน้าที่ส่วนหนึ่งคือเชื่อมผู้คนเข้าด้วยกัน ดังนั้น เมื่อปฏิเสธประเพณีพิธีกรรมแล้ว ก็เท่ากับแยกตัวออกจากผู้คนมากขึ้น ทำให้พุทธศาสนากลายเป็นศาสนาเฉพาะตัวยิ่งขึ้นไปอีก

เมื่อเชื่อว่าความเป็นพุทธไม่ได้หมายความว่าต้องเป็นไทยด้วย ในทำนองเดียวกันความเป็นไทยก็ไม่ได้หมายความว่า เป็นพุทธ เพราะฉะนั้นเป็นไทยแต่ถือศาสนาอื่นก็ไม่ใช่ว่าเรื่องที่ต้องตะขิดตะขวงใจอีกต่อไป ในประเด็นนี้สิ่งหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ ลัทธิบริโภคนิยมมีบทบาทไม่น้อยในการ

นิยามความเป็นไทยขึ้นใหม่ นั่นคือก่อให้เกิดทัศนคติใหม่ว่าคุณคนสามารถเป็นไทยได้โดยไม่ต้องบริโภคลินค้าไทยอย่างที่รัฐมักโฆษณาการออกหู กล่าวตามสำนวนของเกษียรก็คือ “การบริโภคถูกปลดปล่อยออกจากอัตลักษณ์แห่งชาติของผู้บริโภค” แม้ทั้งตัวจะเต็มไปด้วยของนอก แต่เราก็ยังรู้สึกเป็นไทยได้ในจิตวิญญาณ (เกษียร : ๙๘) ยิ่งกว่านั้นลัทธิบริโภคนิยมยังทำให้ความเป็นไทยเป็นเพียงทางเลือกหนึ่งของผู้บริโภค บุคคลสามารถแสวงหาตัวตนหรือภาพลักษณ์อย่างอื่นจากการบริโภคได้ โดยไม่จำเป็นต้องบริโภคเพื่อสร้างความเป็นไทยให้แก่ตนเอง เพราะฉะนั้นจะบริโภคของนอกเพื่อสร้างภาพลักษณ์ให้ตนเองเป็นคนทันสมัย มีรสนิยมทรู ก็ไม่ใช่เรื่องเสียหาย แม้จะไม่ได้ชื่อของไทยเพื่อแสดงความเป็นไทยเลยก็ตาม ปราบฎการณดังกล่าวเกษียรเรียกว่า “การปลดปล่อยอัตลักษณ์ของผู้บริโภคให้หลุดจากกรอบความเป็นชาติ” (เกษียร : ๑๐๑-๑๐๒) กล่าวอีกนัยหนึ่ง รัฐกำลังถูกทุน (หรือบริโภคนิยม) แย่งชิงบทบาทในการกำหนดสำนึกในตัวตนหรืออัตลักษณ์ของบุคคลไป

ถ้าโยงมาสู่ประเด็นเรื่องความเป็นพุทธ ปราบฎการณที่เกษียรพูดถึง ก็เป็นการสนับสนุนความเป็นไปได้ที่คนไทยจำนวนไม่น้อยจะรู้สึกตัวเองว่าเป็นพุทธในจิตวิญญาณ แม้จะไม่ได้เกี่ยวข้องกับประเพณีพิธีกรรมใด ๆ หรือแม้จะปรนเปรอด้วยสิ่งเสพตลอดจนสุรายาเสพติด นั้นหมายความว่านิยามความเป็นพุทธกำลังจะเปลี่ยนไป หรือไม่ก็มีความหลากหลายมากขึ้น ซึ่งก็จะทำให้เกิดความสับสนมากขึ้นด้วยว่าความเป็นพุทธนั้นอยู่ที่ไหน อยู่ที่วัฒนธรรม เช่น การแต่งกาย การร่วมงานสำคัญทางศาสนา อยู่ที่การปฏิบัติ หรืออยู่ที่ความเชื่อ ด้วยเหตุนี้จึงมีแนวโน้มว่าความเป็นพุทธจะกลายเป็นสิ่งที่ไม่ชัดเจนหรือมีมาตรฐานตายตัว (เช่นเดียวกับที่กำลังเกิดกับความเป็นไทยในปัจจุบัน) อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าความเป็นพุทธจะเป็นอย่างไร ก็เป็นเพียงทางเลือกหนึ่งที่คนจำนวนมากอาจปฏิเสธเพื่อแสวงหาภาพตัวตนแบบอื่นที่ดูน่าสนใจกว่า

อภิมหาสำนัก

พุทธศาสนาแบบปัจเจกบุคคลแม้เป็นแนวโน้มหลัก แต่ก็ไม่ใช่แนวโน้มเดียว ปราบฎการณด้านตรงข้ามจะเกิดขึ้นเป็นปฏิกิริยาตอบโต้ นั้น

มากก็ยิ่งรู้สึกโดดเดี่ยว เกิดความโหยหาต้องการเพื่อนหรือหมู่คณะ คนเหล่านี้เองที่จะถูกดึงดูดให้เข้าหาสำนักที่สามารถสนองความรู้สึกส่วนนี้ได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีบางสำนักบางลัทธิในกายที่จะเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในด้านจำนวนผู้นับถือ

ในหลายประเทศ ปรากฏการณ์ ๒ ชั่วตรงข้ามเป็นสิ่งที่เห็นได้ไม่ยาก ขณะที่คนอเมริกันจำนวนไม่น้อยถือว่าศาสนาเป็นเรื่องเฉพาะตัว ไม่ยุ่งเกี่ยวกับคนอื่น ไม่เข้าโบสถ์ (หรือถึงเข้าก็ไม่ได้เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับใคร) ก็จะมีโบสถ์อีกมากมายที่สามารถดึงดูดสมาชิกได้เป็นแสนเป็นล้าน อย่างที่เรียกว่า อภิมหาสำนักหรือ megachurch โบสถ์ดังกล่าวมีสถานีโทรทัศน์เป็นของตัวเอง แต่แม้จะอาศัยสื่อมวลชนเป็นกลไกสำคัญในการแพร่ข่าวสารและข้อธรรมคำสอน แต่ก็มีการจัดองค์กรและกิจกรรมที่สร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่สมาชิก สมาชิกต่างมีความสัมพันธ์กันโดยตรงหรือโดยผ่านสถาบัน ทำให้ผู้คนรู้สึกอบอุ่นและมีเพื่อนอย่างน้อยก็ในระดับท้องถิ่นของตัวที่เป็นสมาชิกโบสถ์เดียวกัน ในญี่ปุ่น นิกายหรือองค์กรศาสนาใหม่ ๆ เช่น ริชโซโกเซโก โสกกักไกโก ประสบความสำเร็จในการหาสมาชิกได้หลายล้านคนเพราะการสร้างความรู้สึกร่วมลงไปถึงระดับท้องถิ่นหรือละแวกบ้าน ปรากฏการณ์นี้มีได้เกิดแก่ประเทศอุตสาหกรรมเท่านั้น ในฟิลิปปินส์ เอลชาดได (El Shaddai) ซึ่งจัดว่าเป็นโบสถ์อย่างใหม่ของศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก สามารถดึงคนนับแสนมาร่วมพิธีทางศาสนาทุกคืนวันเสาร์กลางกรุงมะนิลา ส่วนวินเนอร์สเชิร์ช (Winner's Church) ในไนจีเรีย มีสมาชิกร่วมพันเทศน์ทุกวันอาทิตย์คราวละไม่ต่ำกว่า ๕ หมื่นคน

ในเมืองไทย วัดพระธรรมกายเป็นตัวอย่างหนึ่งที่กำลังไปสู่จุดนั้น (หากไม่สะดุดขาตัวเองเสียก่อน) นอกจากจะให้ความสำคัญกับการจัดพิธีกรรมที่ดึงดูดคนมาร่วมงานได้หลายแสนคนพร้อมกัน โดยมีสถานที่และปัจจัยรองรับอย่างพร้อมมูลแล้ว ยังมีกลไกและเครือข่ายคือ “ศูนย์กัลยาณมิตรประจำจังหวัด” ในทุกจังหวัดทั่วประเทศ เพื่อเป็นสื่อกลางสำหรับสมาชิกธรรมกายในแต่ละจังหวัด และเพื่อเป็นสื่อกลางระหว่างวัดพระธรรมกายกับ

สมาชิกทั่วประเทศ นอกจากนั้นยังมีการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่สมาชิก กระจายไปทั่วประเทศ ซึ่งนอกจากจะชักชวนคนมาทำบุญและหาทุนให้วัดแล้ว ยังช่วยเหลือเกื้อกูลกันในเรื่องส่วนตัว ทั้งในด้านการเงินและการปรึกษา ปัญหาชีวิต (อภิปัญญา : ๔๔-๔๗) ขณะเดียวกันสำนักนี้ยังมีสื่อโทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร จดหมายข่าว ตลอดปี ยังไม่นับบุคลากรทั้งเจ้าหน้าที่ และอาสาสมัครอีกนับพันคน เฉพาะพระภิกษุในวัดก็มีจำนวนมากที่สุดของประเทศ ทั้งในและนอกพรรษา (เกือบ ๖๐๐ รูป)

สันตโศภากจะคล้ายกับวัดพระธรรมกายก็ตรงที่สามารถสร้างความรู้สึกเป็นกลุ่มก้อนและตอบสนองความต้องการมีหมู่คณะหรือสังกัด แม้จะมีสมาชิกไม่มากเท่าวัดพระธรรมกาย แต่ก็เป็นที่ใหญ่ มีเครือข่ายอยู่ในหลายจังหวัดทั่วประเทศ ทั้งในรูปพุทธสถานและหน่วยงานสมาชิก เช่น ชมรมมังสวิรัตติ ร้านบุญนิยม กองทัพธรรมมูลนิธิ เป็นต้น

ความไร้เอกภาพของคณะสงฆ์

และความเสื่อมขององค์กรปกครอง

การที่พุทธศาสนา “แตก” ออกไปหลายแนวหลายสำนัก ไม่ใช่สิ่งพึงปรารถนาในสายตาของผู้มีอำนาจในคณะสงฆ์นับแต่มีการปฏิรูปคณะสงฆ์ เป็นต้นมา แต่สภาพดังกล่าวสมัยหนึ่งก็พอจะยอมรับกันได้ ด้วยเหตุผลว่า ความเชื่อและการปฏิบัติของหลายแนวหลายสำนักนั้นยังรวมลงได้กับหลักใหญ่คือพระธรรมวินัย แต่ในปัจจุบันเห็นได้ชัดว่า มีหลายสำนักที่คลาดเคลื่อนเบี่ยงเบนออกจากหลักดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นประเภทที่คลาดเคลื่อนจากพระธรรมวินัย (โดยหมกมุ่นอยู่กับไสยพาณิชย์หรือต้องอาบัติหนัก) หรือประเภททำพระธรรมวินัยให้คลาดเคลื่อน (เช่น วัดพระธรรมกาย สันตโศภ) แต่ส่วนใหญ่แล้วก็ยังลอยนวลอยู่ใต้ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม ขณะที่ส่วนน้อยที่ถูกขจัดออกไปนั้น กว่าจะจัดการได้ก็ยากเย็นแสนเข็ญ เพราะความไม่ใส่ใจและไร้ประสิทธิภาพของผู้ปกครองคณะสงฆ์ทุกระดับนับแต่มหาเถรสมาคมลงมา มิใช่จะต้องเอ่ยถึงอาการ “ลู่หน้าปะจุมูก” หรือการมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องกับกรณีต่าง ๆ (เช่น นิกร ยันตระ ภาวนาพุทธโธ และธัมมชโย) โดยที่หลายกรณีก็ยังสามารถดำเนินการต่อไปได้ เพียงแต่อยู่นอกสายตาดีเท่านั้น

ดังได้กล่าวแล้ว ความหลากหลายของพุทธศาสนานั้นเป็นสิ่งที่มีความมานานแล้วในอดีต การมีแบบแผนเป็นหนึ่งเดียวนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้นได้ไม่ถึงร้อยปีและกลายเป็นอดีตไปแล้ว อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน ความหลากหลายในทางแบบแผนความเชื่อและการปฏิบัติกำลังหวนกลับมา และจะเพิ่มพูนยิ่งขึ้นในอนาคต

อันความหลากหลายในทางศาสนานั้น โดยตัวมันเองแล้ว เป็นเรื่องที่ยากจะต้านทานหรือฝืนได้ เพราะสังคมที่มีความสลับซับซ้อนและหลากหลายทุกขณะ ไม่ว่าจะมหาเถรสมาคมจะมีความเข้มแข็งเพียงใด ก็ไม่สามารถรักษาแบบแผนหนึ่งเดียวตายตัวของพุทธศาสนาเอาไว้ได้ ยิ่งไปกว่านั้นความหลากหลายทางศาสนาในตัวมันเองก็มีใช้สิ่งเลวร้าย หากยังมีข้อดีคือทำให้เกิดความยืดหยุ่น สามารถปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสถานการณ์และตอบสนองผู้คนที่มีความหลากหลายแตกต่างกันไปได้ แต่สิ่งที่น่าเป็นห่วงในเวลานี้ก็คือ ความหลากหลายที่เกิดขึ้นนั้นไม่เพียงแต่จะโน้มไปสู่ความผสมปนเปตามความปรารถนาส่วนบุคคล หรือสนองกิเลสส่วนตนเท่านั้น หากยังพุ่งออกไปในทางที่เบี่ยงเบนออกจากหลักพระธรรมวินัยยิ่งขึ้นทุกที สภาพดังกล่าวเป็นตัวอย่างถึงความอ่อนแอและความไร้ประสิทธิภาพของผู้ปกครองคณะสงฆ์อย่างไม่อาจปฏิเสธได้ ความอ่อนแอและความไร้ประสิทธิภาพที่ว่านี้ไม่ได้หมายถึงการที่คณะสงฆ์ไม่ยอมหรือไม่สามารถใช้อำนาจที่มีจัดการกับผู้ที่กระทำการดังกล่าวเท่านั้น หากยังรวมไปถึงการไร้ความสามารถในการบริหารและจัดการ เพื่อควบคุมกำกับความหลากหลายที่จะเกิดขึ้นตามวิสัยของโลกสันนิบาสนั้น ให้เป็นไปในทางที่พึงปรารถนา คืออำนวยความสะดวกแก่ผู้คน และสังคมอย่างสอดคล้องกับพระธรรมวินัย การกระทำดังกล่าวนี้ต้องอาศัยความเข้มแข็งในทางสติปัญญาเพื่อรู้เท่าทันโลกสันนิบาสนั้น และกล้าที่จะปรับปรุงคณะสงฆ์เพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น

แต่เพราะว่าผู้ปกครองคณะสงฆ์นับแต่มหาเถรสมาคมลงมาไม่แสดงความเข้มแข็งและประสิทธิภาพดังกล่าวให้ปรากฏ ความหลากหลายในคณะสงฆ์จึงเกิดขึ้นอย่างอิสระเสรี วัดและสำนักเป็นอันมากสอนและปฏิบัติตามใจชอบ เมื่อพบว่าพุทธศาสนาแบบทางการที่รับมาจากส่วนกลางไม่สามารถสื่อหรือดึงดูดญาติโยมได้ ก็หันมาให้ (หรือ “ขาย”) บริการทางด้านไสยศาสตร์อย่างเต็มที่แทน ส่วนที่คิดค้นสรรหาวัตรปฏิบัติแบบแปลก ๆ เจือ

อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เพียงเพื่อให้คนมาขึ้นก็มีไม่น้อย การขายโชคขายความหวังในทางมั่งมีศรีสุขโดยอาศัยไสยศาสตร์แบบดิบ ๆ เป็นจุดขาย ผุดขึ้นมากมายในรูปแบบต่าง ๆ กล่าวอีกนัยหนึ่ง กระแสวัตถุนิยมและบริโภคนิยมกลายเป็นตัวผลักดันและกำกับความหลากหลายของพุทธศาสนาแทน

ความหลากหลายในทิศทางเช่นนี้ ไม่เพียงแต่จะทำลายแบบแผนหนึ่งเดียวของพุทธศาสนาในไทยเท่านั้น หากยังหมายถึงความไร้เอกภาพของพุทธศาสนา และความไร้ระเบียบภายในคณะสงฆ์ไทย สำนักที่เพิกเฉยแนวทางที่ผู้ปกครองคณะสงฆ์วางไว้กำลังมีมากขึ้น พระที่ปฏิเสธคำสั่งจากส่วนกลางกำลังเพิ่มขึ้นไม่หยุด อำนาจของมหาเถรสมาคมกำลังถูกท้าทาย และไร้ผลในทางปฏิบัติยิ่งขึ้นทุกที หลายวัดหลายสำนักแม้จะไม่ถึงกับประกาศชัดอย่างสันติอโศก แต่ในทางปฏิบัติก็ตั้งตัวเป็นอิสระไม่ขึ้นกับมหาเถรสมาคมอย่างอำพรางตัว ซึ่งมีให้เห็นมากขึ้นแล้ว

ที่ผ่านมาคณะสงฆ์เข้าไปสนิทแนบแน่นกับรัฐเพื่อหวังความอุปถัมภ์และความอุปถัมภ์อย่างหนึ่งที่ต้องการจากรัฐคือการช่วยให้เกิดเอกภาพภายในคณะสงฆ์ แต่จากเหตุการณ์ในช่วง ๓-๔ ทศวรรษ ก็เห็นแล้วว่ารัฐจะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องภายในคณะสงฆ์ก็ต่อเมื่อเป็นประโยชน์ต่อรัฐ หรือเพราะอำนาจรัฐถูกท้าทาย สมัยหนึ่งความเป็นเอกภาพของคณะสงฆ์และพุทธศาสนา เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการสร้างรัฐชาติเพื่อต่อต้านภัยจักรวรรดินิยม แต่มาถึงปัจจุบันเมื่อความมั่นคงของชาติถูกนิยามใหม่ ความหลากหลายในทางศาสนาไม่ถือเป็นภัยต่อรัฐแล้ว ผู้ปกครองสงฆ์จึงไม่อาจหวังให้รัฐยื่นมือเข้ามาจัดการกับความหลากหลายที่กำลังขยายตัวในคณะสงฆ์ หรือแม้แต่การจัดการกับวัดที่เมินเฉยมหาเถรสมาคมก็เป็นไปได้ยาก ตรายใดที่ไม่แสดงอาการท้าทายอย่างโจ่งแจ้งหรือต้องอาบัติขั้นร้ายแรงกรณีธรรมกายเป็นตัวอย่างชัดเจนที่ชี้ว่ารัฐบาลไม่มีความสนใจที่จะแก้ปัญหาคณะสงฆ์ เว้นเสียแต่จะถูกกระทุ้งผลักดันจากสื่อมวลชนและประชาชนเท่านั้น

การที่รัฐมีแนวโน้มที่จะไม่เข้ามาช่วยผู้ปกครองสงฆ์จัดการกับพระที่ออกนอกแนว เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เชื่อว่า วัดหรือสำนักที่ตั้งตัวเป็นอิสระจากมหาเถรสมาคมอย่างเจียบ ๆ จะมีมากขึ้น แต่วัดเหล่านี้เชื่อว่าจะกลับไปขึ้นอยู่กับชุมชนดังแต่ก่อนก็หาไม่ เพราะส่วนใหญ่ก็ไม่ได้อาศัยความ

สนับสนุนของชุมชนรอบวัดเป็นหลักอยู่แล้ว หากอาศัยการอุปถัมภ์จากญาติโยมภายนอก ซึ่งนับถือเจ้าอาวาสหรือเกจิอาจารย์เป็นรายบุคคล จะว่าไปแล้ว เป็นเพราะต้องการสนองตอบคนกลุ่มนี้ ซึ่งมักจะมีเงินและมาจากในเมือง วัดหรือสำนักเป็นอันมากจึงปรับความเชื่อและการปฏิบัติให้เข้ากับคนกลุ่มนี้ยิ่งกว่าที่จะคำนึงถึงชุมชนรอบข้าง และเพราะเหตุที่ชุมชนไม่ใช่ผู้อุปถัมภ์ที่สำคัญ วัดและสำนักเหล่านี้จึงเป็นอิสระจากการควบคุมของชุมชนด้วยเช่นกัน ทำให้สามารถทำตามใจชอบได้ง่ายขึ้น รวมทั้งการละเมิดพระวินัย

มีอีกหลายปัจจัยที่ทำให้ผู้ปกครองสงฆ์ไม่สามารถหยุดยั้งการขยายตัวของพระที่ออกนอกแนวได้ เช่น โครงสร้างที่รวมศูนย์ยิ่งกว่าระบบราชการไทย ทำให้ขาดประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหา ปัจจุบันมีการพูดถึงประสิทธิภาพของมหาเถรสมาคมกันมากขึ้น แต่ประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาเหล่านั้นจะเกิดขึ้นได้ต้องเริ่มต้นด้วยความมุ่งมั่นที่จะแก้ไขปัญหา ถ้าถามว่าผู้ปกครองคณะสงฆ์ใส่ใจกับปัญหานี้มากแค่ไหน คำตอบคือน้อยมาก ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น มีคำอธิบายหลายอย่าง เช่น วัฏษุติของกรมการมหาเถรสมาคมซึ่งอยู่ในชั้นชราภาพแล้วเป็นส่วนใหญ่ ภารกิจประจำวันทั้งหมดไปกับการงานธุรการและพิธีกรรม เช่น เปิดป้าย ผังลูกนิมิต อีกทั้งภูมิหลังที่ทำให้เห็นปัญหาอื่นสำคัญกว่า (หลายท่านกังวลว่า เพียงแค่การรักษาระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมเอาไว้ให้ได้เท่าเดิมก็เป็นงานที่หนักหนาย่างยิ่งแล้ว) แต่ที่สำคัญยิ่งกว่าปัจจัยส่วนบุคคลก็คือ โครงสร้างคณะสงฆ์ที่ทำให้ผู้ปกครองสงฆ์ทุกระดับเห็นห่างจากสภาพความเป็นจริงที่กำลังเกิดขึ้น การที่คณะสงฆ์พึ่งความอุปถัมภ์จากรัฐมากเกินไป ทำให้เห็นห่างจากสังคม สำหรับวัดในระดับหมู่บ้าน การร่วมมือและสนองตอบนโยบายของรัฐตั้งแต่ระดับอำเภอขึ้นไป หมายถึงการที่วัดจะได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่รัฐในกิจการต่าง ๆ ของวัด เพื่อเป็นโอกาสในการเสนอขอเลื่อนสมณศักดิ์

ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ได้รับการตอกย้ำด้วยระบบรวมศูนย์ที่ทุกอย่างกำหนดจากส่วนกลาง โดยมีสมณศักดิ์และตำแหน่งบริหารเป็นรางวัล ดังนั้น พระสงฆ์ตั้งแต่ระดับเจ้าอาวาสขึ้นไปจึงมักจะใส่ใจกับนโยบายจากผู้ปกครองระดับบนยิ่งกว่าจะคำนึงถึงความเป็นไปในหมู่บ้าน การสร้างโบสถ์และการจัดกิจกรรมใหญ่โตในวันสำคัญทางศาสนา (และของราชการ) กลายเป็นเรื่องสำคัญกว่าการแก้ปัญหาเด็กติดยาบ้าหรือหมกมุ่นอบายมุข หรือ

การจัดการกับพระณรที่ย่อยหย่อนในพระวินัย ทั้งนี้เพราะสมณศักดิ์และการยอมรับจากเบื้องบนอยู่ที่งาน ๒ อย่างแรกมากกว่า การสนองงานตามระบบราชการทั้งของรัฐและคณะสงฆ์ ทำให้หลุดลอยหรือไม่รับรู้สภาพปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นในทุกระดับของสังคม ซึ่งรวมถึงความวิปลาสคลาดเคลื่อนของสำนักต่าง ๆ ที่มีอยู่มากมาย

ล้าพังความไร้ประสิทธิภาพก็นับว่าเป็นปัญหาหนักแล้ว ที่ร้ายกว่านั้นก็คือ ระบบรวมศูนย์ยังบั่นทอนความบริสุทธิ์ยุติธรรมของผู้ปกครองสงฆ์เองด้วยในที่สุด เพราะในเมื่ออำนาจในการให้คุณให้โทษมารวมอยู่ที่ส่วนกลางอีกทั้งไม่มีกระบวนการที่ช่วยให้การตัดสินใจของมหาเถรสมาคมเป็นไปอย่างโปร่งใสชนิดที่บุคคลภายนอกสามารถตรวจสอบได้ ดังนั้นจึงส่งเสริมให้มีการวิ่งเต้นกับผู้ที่มีอำนาจคือกรรมการมหาเถรสมาคม ไม่ว่าจะโดยอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัว (เช่น อยู่วัดเดียวกัน มีอุปถัมภ์เดียวกัน หรือเป็นคนจังหวัดเดียวกัน) หรือโดยแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์ สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาก็คือระบบเส้นสาย ซึ่งนับวันจะลงรากลึกและกลายเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการบริหารงานคณะสงฆ์ยิ่งกว่าระบบคุณธรรมหรือพระธรรมวินัย ระบบดังกล่าวทำให้พระสงฆ์ในท้องถิ่นที่มีสายสัมพันธ์กับผู้ปกครองในส่วนกลาง ไม่ว่าจะเจ้าคณะภาคหรือกรรมการมหาเถรสมาคม สามารถประพฤติผิดพระธรรมวินัยได้อย่างสะดวก หรือหนักกว่านั้นคือมีพฤติกรรมปริม ๆ กฎหมาย เช่น ทำตัวเป็นผู้มีอิทธิพล มีอำนาจอยู่ในอาณัติ โดยที่พระเหล่านั้นมักจะมีสมณศักดิ์และตำแหน่งทางการปกครองด้วย เช่น เจ้าคณะตำบล หรือเจ้าคณะอำเภอ หากไม่ก็เป็นเลขานุการให้พระสังฆาธิการ ด้วยเหตุที่สามารถต่อสายสัมพันธ์เชื่อมกับผู้ปกครองสงฆ์ส่วนกลางได้นั่นเอง จึงกล้าที่จะเพิกเฉยหรือดื้อแพ่งต่อผู้ปกครองระดับท้องถิ่นหรือระดับจังหวัด หรือแม้แต่ปฏิเสธกฎระเบียบของคณะสงฆ์ตั้งกรณีเจ้าสำนักวัดพระธรรมกายเป็นตัวอย่างชัดเจน

ระบบเส้นสาย (ซึ่งหล่อเลี้ยงด้วยเงิน) ทำให้ระบบและกลไกต่าง ๆ ในคณะสงฆ์พิกลพิการ ไม่เว้นแม้แต่กลไกในการลงโทษพระที่ประพฤติมิชอบ ดังปรากฏเสมอว่าเมื่อมีการโจทก์ฟ้องพระดังกล่าวว่าต้องอาบัติร้ายแรงถึงขั้นปาราชิก กลับไม่มีการดำเนินการใด ๆ จากทางผู้ปกครองสงฆ์ที่จะเอาผิดกับพระเหล่านั้น แม้จะมีพยานและหลักฐานถึงขั้นที่สามารถปรับอาบัติปาราชิกได้ แต่เรื่องก็ถูกตีกลับด้วยเหตุผลว่าไม่มีภาพถ่ายการเสพเมถุน (ทำนองเดียว

กับที่รัฐบาลมักอ้างว่าไม่สามารถเอาผิดกับนักการเมืองที่ทุจริตได้เพราะ “ไม่มีใบเสร็จ”) บางกรณีถูกกระแสนิยมกดดันจนคณะสงฆ์ต้องตั้งคณะกรรมการวินิจฉัยอธิกรณ์ (ที่เรียกว่า “ศาลสงฆ์”) แต่ก็มักปรากฏว่าการพิจารณาเป็นไปอย่างล่าช้าและน่าเคลือบแคลง ดังกรณี นิกร ยันตระ ชัมมชโย ยิ่งถ้าเป็นกรณีที่ไม่ใช่พระดัง หรืออยู่ในสายตาของสื่อมวลชนด้วยแล้ว จำเลยก็สามารถพ้นผิดได้ในที่สุด ส่วนหนึ่งเป็นเพราะผู้พิจารณาอธิกรณ์ไม่มีความรู้เพียงพอในกระบวนการนิกกรรม แต่สาเหตุที่สำคัญกว่านั้นก็คือ สายสัมพันธ์ระหว่างจำเลยกับผู้พิจารณาอธิกรณ์ ซึ่งมักมีการอุปถัมภ์บำรุงกันมานาน หรืออาจมีการร่วม “ก๊วน” เดียวกันด้วยซ้ำ ด้วยเหตุนี้เองจึงไม่น่าแปลกใจที่อดีตเจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรือง (กรณี “โล้นคาเฟ”) และอดีตเจ้าอาวาสวัดท่าช้าง (กรณี “เสอ.โล้น”) ยืนยันตลอดเวลาว่าไม่ได้ต้องปราชาชิก คนที่เจนจัดในเรื่องเหล่านี้ย่อมรู้ดีว่าหากเอาเรื่องเข้าศาลสงฆ์ โดยเฉพาะศาลชั้นต้นซึ่งล้วนเป็นคนใกล้ชิดกับจำเลย โอกาสที่จะพ้นจากข้อหานี้มีอยู่มาก トラบใดที่ผู้เป็นโจทก์ฟ้องไม่สามารถหา “ภาพถ่าย” หรือสื่อกามายืนยันได้

ควรกล่าวในที่นี้ด้วยว่า ระบบเส้นสายดังกล่าวไม่เพียงจะทำให้พระที่ประพฤติผิดพระธรรมวินัยลอยนวลได้เท่านั้น หากยังช่วยให้พระเหล่านั้นสามารถขึ้นมาเป็นพระสังฆาธิการได้ ทั้งนี้ด้วยการวิ่งเต้นและ “ซื้อ” ตำแหน่ง โดยเงินที่ใช้ในการซื้อตำแหน่งก็มาจากการยกยอกเงินบริจาคหรือเงินอุปถัมภ์บำรุงวัด ซึ่งมักมีการทำบุญชื้ออย่างไม่โปร่งใส หากไม่ก็จากการประกอบมิจฉาอาชีวะ (สำหรับบรรพชิต) เช่น การขายวัตถุมงคลหรือปัจจัยไทยทานที่มีคนถวายเป็นการปล่อยเงินกู้ หรือการประกอบอาชีพอย่างชาวโลก หนักกว่านั้นก็คือการเป็นนายหน้ารับไถ่รถที่ถูกขโมย พระดังกล่าวจำนวนไม่น้อยเป็นนักเลงหัวไม้มาก่อนที่จะบวช เมื่อบวชแล้วก็ทำตัวไม่ต่างจากเดิมมากนัก เพราะผู้ปกครองตั้งแต่ระดับเจ้าอาวาสขึ้นไปไม่ใส่ใจดูแลควบคุม ครั้นบวชนานขึ้น อำนาจเงินที่ได้จากการประกอบมิจฉาอาชีวะก็เป็นปัจจัยให้สามารถไต่เต้าในองค์กรสงฆ์ได้ โดยอาศัยเส้นสายที่มีกับพระสังฆาธิการในท้องถิ่นซึ่งสามารถเชื่อมต่อกับส่วนกลางได้ การมีตำแหน่งสังฆาธิการช่วยให้พระทุศีลดังกล่าวมีเกราะคุ้มกันที่แน่นหนากว่าเดิม ช่วยให้ปลอดภัยขึ้นทั้งจากคณะสงฆ์และบ้านเมือง ขณะเดียวกันตำแหน่งดังกล่าวก็เป็น “ต้นทุน” ให้แสวงหาลาภสักการะได้มากขึ้น ทั้งขยายสายสัมพันธ์ได้กว้างและสูงขึ้น

พร้อมกันนั้นก็ทำให้ตนเองมี “บารมี” ที่จะสร้างเส้นสายของตนเองใน
ท้องถิ่น หรือกับพระในเขตปกครองของตน

ความล้มเหลวครั้งแล้วครั้งเล่าในการเอาผิดกับเหล่าอัครราชทูต นับวัน
จะตอกย้ำให้พระนอกรีตทั้งหลายตระหนักว่า การมีเส้นสายกับผู้ปกครองสงฆ์
ในทุกระดับเป็นหลักประกันที่จะช่วยให้ตนลอยนวลอยู่ได้ ดังนั้นจึงมีแนวโน้ม
ว่าพระพุทฺธทั้งหลายจะพยายามชวนชวายเป็นต่อเส้นสายกับพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่
กันอย่างเป็นล่ำเป็นสันกันมากขึ้น ขณะที่ต่างคนต่างหา “ร่ม” หรือ “ผู้คุ้มครอง”
ในระดับบน อัครราชทูตที่อยู่ระดับบนก็เห็นเป็นโอกาสที่จะลงมาเรียกเก็บ “ค่า
คุ้มครอง” จากระดับล่าง หากไม่ก็ทำตัวเป็นนายหน้าเพื่อเป็นตัวกลางเชื่อม
ต่อให้พระระดับล่างมีสายสัมพันธ์กับระดับบน แน่แน่นอนว่าการกระทำดังกล่าว
ต้องมีค่ากำนัลติดมาด้วย ผลที่ตามมาก็คือ คณะสงฆ์ในอนาคตจะเต็มไปด้วย
ด้วยระบบเส้นสายมากกว่าเดิม ทั้งเส้นสายที่เชื่อมกับส่วนกลางและที่ขยาย
ไปในท้องถิ่น แต่ละเส้นสายถูกทอเป็นเครือข่ายและกลายเป็นอาณาจักรที่
เปิดช่องให้พระในสังกัดมีอิสระ สามารถล่วงละเมิดพระธรรมวินัยได้อย่าง
เสรียิ่งกว่าเดิม ระบบเส้นสายดังกล่าวในด้านหนึ่งทำให้การบังคับบัญชาจาก
ส่วนกลางไร้ความหมายยิ่งขึ้นทุกที เพราะถึงแม้มหาเถรสมาคมจะมีคำสั่งให้
พระห้ามออกไปให้หวย ทำวัตรอุ้มบาตร พระท้องถิ่นก็ยังคงประกอบไสยพาณิชย์
ต่อไปได้โดยไม่มีปัญหาอะไร トラาบใดที่มีเจ้าคณะภาคหรือกรรมการมหาเถร-
สมาคมเป็น “ร่ม” ให้ ในอีกด้านหนึ่งมันทำให้ผู้ปกครองสงฆ์มีแนวโน้มไม่
เชื่อถือตรงต่อหน้าที่มากขึ้น กลายเป็นผู้ที่เห็นแก่พวกพ้องหรือผลประโยชน์ยิ่ง
กว่าความถูกต้องชอบธรรม

ทั้งความไร้ประสิทธิภาพในการบริหารและการไม่เชื่อถือตรงต่อหน้าที่ เป็น
ตัวการบั่นทอนความชอบธรรมของมหาเถรสมาคมอย่างร้ายแรง จึงมีแนวโน้ม
ว่านอกจากพระนอกรีตแล้ว ยังมีพระอีกกลุ่มหนึ่งที่ปฏิเสธมหาเถรสมาคม
มากขึ้น ได้แก่พระที่ใส่ใจในพระธรรมวินัย

ถึงแม้ว่าโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์จะมีการเปลี่ยนแปลงใน
อนาคต แต่หากองค์กรปกครองสงฆ์ที่ดั่งขึ้นใหม่ยังชำระยอมมหาเถรสมาคมคือ
รวมศูนย์ แต่อ่อนแอ ไร้ประสิทธิภาพ และไม่เป็นที่พึ่งแห่งความบริสุทธิ์
ยุติธรรมเช่นเดิมหรือหนักกว่าเดิม พระสงฆ์ที่เสื่อมศรัทธาในองค์กรปกครอง
ดังกล่าว อาจมีจำนวนหนึ่งที่แยกตัวออกเป็นอิสระจากองค์กรปกครองนั้นอย่าง

ชัดเจนหรือเต็มรูป (มิใช่ทำอย่างอำพรางหรือครึ่ง ๆ กลาง ๆ อย่างที่หลายรูปกำลังทำอยู่ในปัจจุบัน) และจะมีใช้มีแค่กลุ่มเดียว หากมีหลายกลุ่ม ถึงตอนนั้นแม้ผู้ปกครองสงฆ์ส่วนกลางจะขออำนาจรัฐมาจัดการ แต่ก็จะไม่ได้รับความสนับสนุนจากประชาชน ซึ่งก็เสื่อมศรัทธาในองค์กรปกครองและคณะสงฆ์ส่วนใหญ่เช่นกัน ระหว่างคณะสงฆ์ซึ่งเต็มไปด้วยพระนอกรีตและระบบเส้นสายทุกหัวระแหง และทุกระดับ (จนแม้กระทั่งในวัด ก็หนีไม่พ้นเส้นสายอีกประเภทหนึ่งซึ่งกำลังจะมากขึ้น นั่นคือญาติพี่น้องของเจ้าอาวาสซึ่งมาอาศัยวัดอยู่) กับสำนักที่มีวัตรปฏิบัติอันน่าเลื่อมใส ประชาชนมีแนวโน้มที่จะเลือกฝ่ายหลัง โดยไม่สนใจว่ารัฐจะอยู่ฝ่ายใด

เป็นไปได้ด้วยซ้ำว่า สำนักที่แยกตัวมานี้จะมีวัตรปฏิบัติที่ผิดจากคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ จนเรียกได้ว่าเป็น “นิกาย” ใหม่อีกนิกายหนึ่ง นอกเหนือจากมหานิกายและธรรมยุต โดยยังเป็นเถรวาทอยู่ หรืออาจแยกออกจากเถรวาทตั้งสันตติโคกก็ได้ ทั้งนี้ยังไม่ต้องพูดถึงลัทธิพิธีต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่แล้วในคณะสงฆ์ปัจจุบัน และจะเพิ่มขึ้นอีกมากมายในอนาคตคงจะได้กล่าวต่อไป ลัทธิพิธีเหล่านี้แม้จะขึ้นอยู่กับมหาเถรสมาคม แต่ก็มีเชื่อและการปฏิบัติบางอย่างต่างไปจากที่มหาเถรสมาคมเป็นตัวแทนอยู่ กระนั้นก็ไม่อยู่ในความสนใจของผู้ปกครองสงฆ์ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ที่กล่าวมา ทั้งหมดนี้มีแต่จะทำให้ความไร้เอกภาพและไร้ระเบียบเพิ่มพูนขึ้นในสังฆมณฑล มิโยจะต้องเอ่ยถึงนอกสังฆมณฑล ซึ่งไม่อยู่ในอำนาจของผู้ปกครองสงฆ์อยู่แล้ว

ความขัดแย้งเรื่องร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่จนพระสงฆ์แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่ายเมื่อต้นปี ๒๕๔๕ เป็นกรณีล่าสุดที่ชี้ให้เห็นถึงรอยร้าวในสังฆมณฑล และจะเป็นมูลเหตุแห่งความแตกแยกที่รุนแรงในอนาคต ทั้งนี้เพราะกรณีดังกล่าวไม่ใช่เป็นแค่ความขัดแย้งทางด้านความคิดเท่านั้น หากยังเป็นผลจากความเสื่อมศรัทธาในผู้นำมหาเถรสมาคมซึ่งคาดหวังว่าจะได้เป็นสังฆราชของค์ต่อไป กลุ่มพระสงฆ์และฆราวาสที่คัดค้านร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวซึ่งผ่านการเห็นชอบของมหาเถรสมาคม ได้แสดงตัวอย่างชัดเจนว่า คัดค้านพระราชกฤษฎีกาขึ้นสมเด็จฯ บางท่านถึงกับรวบรวมรายชื่อนับหมื่นคนเพื่อโจทอาบัติหนัก และกล่าวหาว่าอยู่เบื้องหลังการผลักดันร่างพระราชบัญญัติฉบับ "มหาโจร" เพื่อให้ตนได้เป็นสังฆราช ข้อกล่าวหาดังกล่าวของกลุ่มพระสงฆ์และฆราวาสที่นำโดยพระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวง

ตามหาบัว ญาณสมปนฺโน) จะเป็นความจริงหรือไม่ก็ตาม ที่แน่นอนก็คือคุณธรรมและความชอบธรรมของผู้นำชั้นสูงในมหาเถรสมาคม ได้ถูกตั้งคำถามโดยพระสงฆ์อีกกลุ่มหนึ่งซึ่งได้รับความนับถือจากประชาชนจำนวนมากไม่น้อยสภาพเช่นนี้ทำให้เอกภาพของคณะสงฆ์ภายใต้ผู้นำดังกล่าวเกิดขึ้นได้ยาก โดยที่ผู้นำคนอื่น ๆ ของมหาเถรสมาคม (และองค์กรปกครองใหม่ที่จะมาแทน) ก็ไม่มีหลักประกันเลยว่าจะเป็นที่ยอมรับในทางคุณธรรมมากพอที่จะประคับประคองคณะสงฆ์ไม่ให้เกิดแตกแยกมากไปกว่านี้

พระสงฆ์มีบทบาทน้อยลง

การที่ผู้ปกครองสงฆ์ปล่อยปละละเลยจนพระประพฤตินอกพระธรรมวินัยมากขึ้น ย่อมทำให้ศรัทธาที่ประชาชนมีต่อสถาบันสงฆ์ลดลงไป จริงอยู่ในปัจจุบันมีพระสงฆ์เป็นอันมากซึ่งมีลูกศิษย์ลูกหาให้ความเคารพนับถืออย่างคับคั่ง นับจำนวนผู้ศรัทธาแล้วก็มากมายมหาศาลอย่างที่ครูบาอาจารย์น้อยรูปในอดีตจะเทียบเท่าได้ แต่ศรัทธาดังกล่าวเป็นอาการที่เจาะจงเฉพาะบุคคล ในฐานะที่ท่านมีคุณวิเศษเฉพาะตัว หากใช้ในฐานที่ท่านเป็นตัวแทนอันโดดเด่นของพระสงฆ์ไม่ พุทธอีกนัยหนึ่ง มีแนวโน้มว่าคนไทยที่นับถือพระเป็นรายบุคคลมากกว่าที่จะนับถือสถาบันสงฆ์ จะเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ

เราพบเห็นได้มากขึ้นเรื่อย ๆ ว่า การที่ผู้คนจะให้ความเคารพนับถือพระนั้น ไม่ใช่เพียงเพราะท่านเป็นพระอย่างเดียว หากยังเพราะเห็นหรือเชื่อว่าท่านมีคุณสมบัติอย่างอื่นด้วย เช่น มีอำนาจจิตพิเศษ บรรลุนิยามขั้นสูงหรือเป็นพระอริยะ ดูหวยแมน ทายเคราะห์ี่สะเดาะโชคเก่ง หรือมีความรู้สูง พึงสังเกตุว่าคุณสมบัติดังกล่าวเป็นสิ่งที่ผู้ศรัทธารู้สึกว่า พระเหล่านี้มีเหนือกว่าตนหรือมากกว่าตน นั้นหมายความว่าเพียงท่านดำรงพรหมจรรย์อยู่ในพระธรรมวินัยอย่างที่พระควรจะมีจะเป็นเท่านั้น ยังไม่เป็นเหตุผลเพียงพอที่จะให้ความเคารพ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเรื่องธรรมดาเสียแล้วที่พระจะถูกพนักงานเก็บเงินไล่ลงจากรถประจำทาง หรือถูกเพิกเฉยในที่สาธารณะ ต่อเมื่อเป็นพระเกจิอาจารย์หรือมีคุณวิเศษบางอย่าง ถึงจะได้รับการกราบไหว้ทัศนคติดังกล่าวแตกต่างจากอดีตมาก พระแต่ก่อนหากทรงศีลาจารวัตร ถึงเป็นพระธรรมดาก็ได้รับความเคารพนับถือจากคนทั่วไป แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะทรงเชื่อว่า ทรงรู้ธรรมและฉลาดกว่าพระราชา-

คณะที่ทรงนิมนต์มาวิสันาธรรม แต่ก็ทรงให้ความเคารพในฐานะที่เป็นพระ (และไม่ใช้เฉพาะพระราชาคณะ หากรวมถึงพระทั่วไป) ดังทรงแสดงความเคารพด้วยการถอดพระบาทเสด็จบนหินร้อนขณะนิมนต์พระเข้าวัง ส่วนกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ก็ทรงถึงกับหาพิน ใบบัว เครื่องหุงหาอาหาร และข้าวเปลือก เพื่อปรุงอาหารด้วยพระองค์เองถวายพระที่มาร่วมสังคายนาพระไตรปิฎก (อรรถราพร : ๙๑)

การที่ผู้คนปัจจุบันศรัทธาในสถาบันสงฆ์น้อยลง แต่หันไปให้ความสนใจพระเป็นรูป ๆ แทน ย่อมมีผลให้สถาบันสงฆ์หรือพระสงฆ์โดยทั่วไปมีอิทธิพลต่อสังคมน้อยลงไป แม้กระทั่งในเรื่องหลักธรรมคำสอนหรือการศึกษาทางพุทธศาสนา อันเป็นเรื่องที่พระน่าจะเชี่ยวชาญหรืออยู่ในความรับผิดชอบของพระสงฆ์โดยตรง ก็ปรากฏว่าคนหันไปพึ่งพาพระน้อยลง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง พระกำลังจะมีความสำคัญน้อยลงในฐานที่เป็นแหล่งความรู้ทางธรรม ดังผลการวิจัยเมื่อปี ๒๕๓๙ พบว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้นักศึกษาไม่ไปพึ่งเทศน์ นอกจากเป็นเพราะไม่มีเวลาและไม่น่าสนใจแล้ว ยังเป็นเพราะ “หาความรู้จากแหล่งอื่นได้สะดวกกว่า” (ร้อยละ ๔๙.๓) ที่น่าสนใจกว่านั้นก็คือ เหตุผลรองลงมาก็คือเพราะ “พระสงฆ์ไม่น่านับถือหรือไม่รู้ธรรมะดีพอ” (ร้อยละ ๔๑.๖) (ชนิษฐาและกิติ : ๓๓)

แม้การวิจัยดังกล่าวไม่ได้ระบุว่า “แหล่งอื่น” ที่นักศึกษาจะแสวงหาความรู้ทางธรรมได้นั้นมีอะไรบ้าง แต่ในสังคมปัจจุบันก็เห็นได้ชัดว่า หนังสือธรรมะและฆราวาสที่เป็นผู้รู้ในทางธรรมนั้นมีอยู่เป็นอันมาก และสามารถเข้าถึงได้ง่าย อีกทั้งยังสื่อกับความคิดและสัมพันธ์กับชีวิตของเขาได้มากกว่า นอกจากนี้ยังน่าสังเกตว่าสำนักและกลุ่มใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในแวดวงพุทธศาสนานั้น จำนวนมากไม่มีพระเกี่ยวข้องในฐานะผู้นำเลย ไม่ว่าสำนักท่านแม่บงกช สำนักเจ้าแม่กวนอิม ชมรมนิชิเร็นชินชู โคเอ็นก้า ชมรมสวดพระคาถาชินบัญชร โยเร อนุตตธรรมซิงไห่ ยังไม่ต้องพูดถึงกลุ่มหรือลัทธิพิธีนอกพุทธศาสนา เช่น เสด็จพ่อ ร. ๕ หรือตำหนักทรงทั้งหลายซึ่งมีกลาดเคลื่อนไปทุกจังหวัดเวลานี้ จำเพาะนครราชสีมาจังหวัดเดียวก็มีไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ สำนัก ประเด็นนี้จะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

พระสงฆ์ไม่เพียงแต่กำลังจะมีบทบาทลดลงในฐานะแหล่งความรู้ทางธรรมเท่านั้น แม้แต่การเป็น “เนื่อนาบุญ” หรือเป็น “ตัวกลาง” ระหว่าง

ฆราวาสกับบุญกุศลก็มีแนวโน้มลดลงด้วย สมัยก่อนพระกับบุญกุศลนั้นแยกจากกันไม่ออก ใครที่ต้องการทำบุญ (หรือต้องการให้บุญกุศลเพิ่มพูน) ก็ต้องไปทำกับพระ ทั้ง ๆ ที่บุญกิริยาวัตุนั้นทำได้หลายอย่างโดยไม่ต้องผ่านพระก็ได้ แต่เมื่อทัมโบและคอฟแมนสอบถามความเห็นของคนไทยในพื้นที่ที่เขาไปทำวิจัยราว ๓ ทศวรรษที่แล้ว ปรากฏว่าในทัศนะของชาวบ้านเหล่านี้ การทำบุญที่สำคัญที่สุดและติดอันดับต้น ๆ ส่วนเกี่ยวข้องกับพระ และถ้าไม่นับการบวชพระหรือเณรแล้ว การให้ทานกับพระหรือผ่านพระถือว่าได้บุญที่สุด ไม่ว่าจะเป็นการถวายเงินสร้างวัด ซ่อมวัด ใส่บาตร เลี้ยงพระ ส่วนการถือศีล ๘ หรือศีล ๕ นั้นอยู่ในอันดับท้าย ๆ (อันดับรองสุดท้ายคือ ๘ และ ๙ จากการศึกษาของคอฟแมน และอันดับสุดท้ายคืออันดับ ๖ จากการวิจัยของทัมโบ-Ishii : 17)

แต่แนวโน้มดังกล่าวกำลังจะเปลี่ยนไป สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยพบว่า คนในเมืองใหญ่ ๆ ทั่วประเทศส่วนใหญ่แล้วเห็นด้วยว่า “การบริจาคเงินให้สมาคมและมูลนิธิที่ทำกิจกรรมเพื่อสาธารณประโยชน์ดีกว่าการบริจาคให้ศาสนสถาน” (ซึ่งรวมถึงวัดและโบสถ์) (สถาบันวิจัยสังคม : ๑๓๕) ทั้งนี้ยังไม่ต้องพูดถึงคนจำนวนมากที่หันไป “ทำบุญ” กับฆราวาสที่เป็นอาจารย์กรรมฐานหรือคนทรง

อย่างไรก็ตาม คนที่นิยมทำบุญกับพระเชื่อว่ายังมีมากอยู่ แต่มีแนวโน้มที่จะเป็นการเจาะจงทำกับพระบางรูปมากขึ้น โดยเฉพาะพระที่ทรงคุณพิเศษในทางจิต เช่น เกจิอาจารย์ หรือพระกรรมฐาน กระนั้นก็ตามน่าสังเกตว่าผู้คนโดยเฉพาะชนชั้นกลางหรือคนในเมือง มีแนวโน้มที่จะให้ความสำคัญกับวัดอุ้มงคลมากกว่าบุญกุศล ดังศูนย์วิจัยกสิกรไทยพบว่า คนกรุงเทพฯ ใช้จ่ายเงินเพื่อเช่าพระและวัดอุ้มงคลมากกว่าการถวายสังฆทานหรือทำบุญอย่างอื่นกับพระ กล่าวคือผู้ที่ไปวัดในกรุงเทพฯ โดยเฉลี่ยเช่าพระครั้งละ ๔๙๒ บาท ขณะที่ถวายสังฆทาน ๒๗๗ บาท และทำบุญอย่างอื่น ๑๘๗ บาท และเมื่อไปวัดในต่างจังหวัด เช่าพระและวัดอุ้มงคล ๖๙๗ บาท แต่ถวายสังฆทาน ๓๔๐ บาท และทำบุญอย่างอื่น ๑๙๒ บาท (โพลล์ศูนย์วิจัยกสิกรไทย ๒-๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐)

แนวโน้มดังกล่าวบ่งชี้ว่าพระสงฆ์โดยรวมจะมีบทบาทน้อยมากในด้านศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการสอนธรรมหรือการทำบุญ ขณะที่อิทธิปาฏิหาริย์หรือ

วัตถุประสงค์ของพระจะดึงดูดผู้คนมากกว่าและได้รับความสนใจจากผู้คนมากขึ้น แม้ไม่มีข้อมูลระบุชัดว่าวัตถุประสงค์ที่ผู้คนให้ความสำคัญมากขึ้นนั้น จำเพาะเจาะจงว่าเป็นของพระเกจิอาจารย์บางรูปหรือว่าเป็นกรณีทั่วไป แต่ไม่ว่าจะเป็นอันไหน ก็ล้วนเป็นแรงดึงดูดให้พระรูปอื่น ๆ หันมาเอาดีในเรื่องนี้กันมากขึ้น ซึ่งนั้นก็หมายความว่าพระสงฆ์กำลังจะเป็นพราหมณ์สนองบริโศคนิยมยิ่งขึ้นทุกที

เส้นแบ่งระหว่างพระกับฆราวาสเปลี่ยนแปลงไป

ขณะที่พระสงฆ์มีบทบาทด้านศาสนาน้อยลงนั้น สิ่งที่เกิดควบคู่กันก็คือบทบาทที่เพิ่มขึ้นของฆราวาส กิจกรรมหรือ “พรมแดน” ที่เคยถือว่าเป็นของพระสงฆ์นั้น นับวันฆราวาสจะเข้ามารับผิดชอบมากขึ้น อาทิ การสอนหรือการเป็นแหล่งความรู้ทางธรรม ซึ่งได้กล่าวไว้บ้างแล้วในหัวข้อก่อน

อันที่จริงในสมัยก่อน การที่ฆราวาสมีความรู้ด้านธรรมชั้นสูงนั้นมีใช้เรื่องแปลก การสอนหรือ “บอกพระปริยัติธรรม” แก่พระภิกษุสามเณรที่จัดในพระราชวัง และวังเจ้า ตลอดจนบ้านขุนนางผู้ใหญ่ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ล้วนทำโดยคฤหัสถ์ทั้งนั้น (ป.อ. ปยุตโต ๒๕๒๙ : ๓๓-๓๔) แต่ก็ต้องไม่ลืมว่าฆราวาสเหล่านั้นล้วนเคยผ่านการบวชมาแล้วทั้งสิ้น กล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นผลิตผลของสถาบันสงฆ์ นอกจากนั้นยังจัดว่าเป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับผู้รู้ที่เป็นพระสงฆ์

แต่ในปัจจุบันแลเห็นได้ว่า ฆราวาสที่เป็นผู้รู้ทางธรรมมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ หรืออย่างน้อยก็เป็นแหล่งความรู้ทางธรรมที่ได้รับความสำคัญมากขึ้นเป็นลำดับ ขณะที่พระสงฆ์ซึ่งเป็นแหล่งความรู้โดยเฉพาะสำหรับคนสมัยใหม่มีจำนวนน้อยลง แม้เวทีสำหรับพระในการสอนธรรมจะมีอยู่มากทั้งตามรายการวิทยุและโทรทัศน์ แต่สื่อและเวทีของฆราวาสกลับได้รับความสนใจมากขึ้นเรื่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็นหนังสือ รายการอภิปราย รวมทั้งในห้องบรรยายตามมหาวิทยาลัย และนับวันจะขยายไปตามรายการวิทยุ โทรทัศน์ ประเวศ วะสี, ระวี ภาวิไล, ส. ศิวรักษ์, ทองคำ ศรีโยธิน, สิริกรินชัย, อมรา มลิลลา, เสฐียรพงษ์ วรรณปก, เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, พล.ต.อ. วลีษฐ เดชกุญชร เหล่านี้เป็นเพียงตัวอย่างส่วนน้อยของฆราวาสกลุ่มดังกล่าว เป็นไปได้ว่าในสังคมสมัยใหม่ ฆราวาสจะเป็นแหล่งความรู้ทางธรรมที่สำคัญ

กว่าพระสงฆ์ในอีกไม่นานนี้ โดยที่ฆราวาสเหล่านี้จำนวนมาก (ถ้ามิใช้ส่วนใหญ่) ไม่เคยผ่านการบวชเรียน หรือถึงบวชเรียนก็เพียงช่วงเวลาสั้นๆ จึงมีโอกาสเรียกได้ว่าเป็นผลิตผลของสถาบันสงฆ์อย่างแท้จริง

ฆราวาสจะมีบทบาทเพิ่มขึ้นแต่ในทางปริยัติเท่านั้นก็หาไม่ หากยังรวมถึงด้านปฏิบัติ ในช่วงเวลาไม่กี่ปีมานี้อาจารย์สอนกรรมฐานที่เป็นคฤหัสถ์ได้เพิ่มขึ้นมาก บ้างก็สอนสมาธิภาวนาในบริบทเดิมคือในวัดหรือสำนักสงฆ์ แต่ก็มีอีกไม่น้อยที่สอนในสภาพแวดล้อมใหม่ เช่น ในอาคาร ตามบ้านเรือน หรือในสำนักของคฤหัสถ์ซึ่งรวมตัวกันในรูปมูลนิธิ เช่น ศูนย์ปฏิบัติธรรมกมลลา (แนวโคเอ็นก้า) หรือมูลนิธิยุวพุทธิกสมาคม โดยที่ผู้ปฏิบัติ นอกจากจะเป็นฆราวาสแล้ว ยังมีพระมารับการฝึกด้วย

สมาธิภาวนานั้นแต่เดิมถือว่าเป็นเรื่องของพระสงฆ์ ส่วนฆราวาสนั้นมักประพฤติธรรมหรือบำเพ็ญบุญด้วยการให้ทานหรือรักษาศีลเป็นส่วนใหญ่ จะเข้าหากรรมฐานต่อเมื่อบวชพระแล้ว แต่ปัจจุบันสมาธิภาวนามีใช้พรหมแดนของพระสงฆ์แล้ว เพราะฆราวาสกำลังมีบทบาทในด้านนี้มากขึ้น ไม่แต่ในฐานะผู้สอนกรรมฐานเท่านั้น หากยังสนใจที่จะปฏิบัติกับตนเอง การทำสมาธิภาวนาในหมู่ฆราวาสนั้นมิใช่เรื่องผิดปกติแต่อย่างใดในสังคมปัจจุบัน แม้คนเหล่านี้จะยังเป็นคนส่วนน้อย แต่ก็เพิ่มจำนวนมากขึ้น ขณะที่ในวงการสงฆ์กลับเป็นไปในทางตรงกันข้ามคือ พระสงฆ์ที่สนใจทำสมาธิภาวนาอย่างจริงจังมีน้อยลง แม้จะมีการพยายามส่งเสริมกันอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ กล่าวโดยรวมแล้ว เส้นแบ่งระหว่างพระกับฆราวาสแบบเดิม ๆ (อย่างน้อยก็ในช่วง ๖๐-๗๐ ปีที่ผ่านมา) นั้นกำลังจะเลือนรางหรือแปรเปลี่ยนไป เส้นแบ่งดังกล่าวคือเส้นแบ่งระหว่างธรรมกับโลก

ทุกวันนี้คนทั่วไปมองว่า “ธรรม” เป็นเรื่องของพระ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาหรือสอนธรรม จะเป็นด้านปริยัติหรือปฏิบัติ ก็กำหนดให้เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ ส่วน “โลก” นั้นถือเป็นเรื่องของฆราวาส ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่การทำมาหากิน การศึกษาวิชาความรู้ทางโลก ไปจนถึงการเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน ในปัจจุบันเห็นได้ชัดว่าฆราวาสกำลังขยายบทบาทไปในเรื่องทางธรรมมากขึ้น ขณะเดียวกันพระสงฆ์ก็เข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องทางโลกมากขึ้น นอกจากปรากฏในรูปของการทำมาหากินไม่ต่างจากฆราวาส (เช่น การค้าวัตถุมงคล และการทำธุรกิจสามัญ) แล้ว อีกลักษณะ

หนึ่งก็คือการสงเคราะห์ช่วยเหลือฆราวาสในด้านชีวิตความเป็นอยู่ เช่น การพัฒนาชุมชน การส่งเสริมสมุนไพรและการแพทย์พื้นบ้าน การส่งเสริมเกษตรผสมผสาน การช่วยเหลือผู้ติดเชื้อเอดส์ เป็นต้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวมองในแง่หนึ่งก็คล้ายคลึงกับอดีตก่อนที่ความทันสมัยจะแพร่เข้ามา แต่สิ่งที่แตกต่างกันอย่างมากก็คือ การไฟในสมาธิภาวนาของฆราวาส และการไฟในการแสวงหาทรัพย์ของพระสงฆ์ ในปัจจุบันกำลังเพิ่มขึ้นทั้งคู่ ดังนั้นจึงมีแนวโน้มว่าในอนาคต เส้นแบ่งระหว่างพระกับฆราวาสจะอยู่ที่ศีลหรือวินัยแทน โดยเฉพาะการถือพรหมจรรย์ บทบาทหน้าที่จะมีใช้สิ่งกำหนดความเป็นพระหรือฆราวาสอย่างชัดเจนดังแต่ก่อน (แต่ถ้าหากสถาบันสงฆ์เสื่อมอย่างถึงที่สุด ความแตกต่างระหว่างพระกับฆราวาสจะอยู่ที่จีวรหรือเครื่องนุ่งห่มเท่านั้น)

แนวโน้มดังกล่าวอธิบายได้หลายประการ ประการแรกก็คือผลพวงของความทันสมัยที่แพร่เข้ามา โดยเฉพาะตั้งแต่รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา การปฏิรูปการศึกษาและการพัฒนาต่าง ๆ ที่ตามมาโดยมีหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐเข้ามารับผิดชอบโดยเฉพาะ (แทนที่จะรวมศูนย์บริการทางสังคมต่าง ๆ ไว้ที่วัดดังแต่ก่อน) ได้ส่งผลในทางส่งเสริมเพิ่มพูนศักยภาพของฆราวาสเป็นอย่างมาก แม้จะเป็นไปอย่างไม่เท่าเทียมหรือทั่วถึงก็ตาม เช่น มีการศึกษามากขึ้น มีพลังทางเศรษฐกิจมากขึ้น อีกทั้งมีสถาบันของตัวเองที่ไม่ต้องพึ่งพระ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล แต่สำหรับสถาบันสงฆ์แล้วกลับได้รับอานิสงส์น้อยกว่ามาก เนื่องจากสังคมฆราวาสนั้นออกไปเกี่ยวข้องและรับผลของการพัฒนาต่าง ๆ มาอย่างเต็มที่ ขณะที่สังคมพระกลับหลีกเลี่ยงหรือปลีกตัวจากกระแสดังกล่าว ตัวอย่างชัดเจนก็คือ การที่พระจำนวนมากถูกกีดกันไม่ให้เรียนวิชาการสมัยใหม่หรือแม้แต่ภาษาอังกฤษมาเป็นเวลานาน

ใช้แต่เท่านั้น การปล่อยปละละเลยของรัฐโดยเฉพาะในด้านการศึกษาก็มีส่วนอย่างมากในการทำให้พระถูกฆราวาสทิ้งห่างออกไป ทั้ง ๆ ที่แต่ก่อนพระเป็นฝ่ายนำฆราวาสด้วยซ้ำ การพัฒนาหรือกระบวนการทำให้ทันสมัยซึ่งมุ่งเน้นไปที่ฆราวาสอย่างต่อเนื่องมาหลายทศวรรษ ได้ทำให้สังคมฆราวาสเติบโตใหญ่เข้มแข็งขึ้น ขณะที่สังคมพระกลับอ่อนแอลง ดังนั้น ฆราวาสจึงมีความสามารถที่จะเข้ามาทำบทบาทในด้านต่าง ๆ แทนที่พระสงฆ์ได้มากขึ้น การมีเงินและมีเวลาว่างจากการทำมาหากิน เอื้อให้ฆราวาสโดยเฉพาะคน

ชั้นกลางซึ่งเติบโตใหญ่เพราะผลของการพัฒนา สามารถศึกษาและปฏิบัติธรรมได้เป็นเวลานาน ๆ โดยไม่ต้องพะวงเรื่องความเป็นอยู่ (ทุกวันนี้แม้จะปฏิบัติธรรมในวัด อาศัยอาหารวัด แต่หากเป็นฆราวาสหรือแม่แต่แม่ชี ก็จำเป็นต้องมีเงินด้วย ถึงจะอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง) นอกจากนั้นกำลังเงินดังกล่าวยังเป็นปัจจัยที่อุปถัมภ์ค้ำจุนสำนักต่าง ๆ ของฆราวาสให้อยู่ได้ แต่ปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมา ยังไม่เป็นสาเหตุเพียงพอที่ทำให้ฆราวาสเข้ามาอยู่ในพรหมแดนที่เดิมเป็นของพระสงฆ์

ปัจจัยอีก ๒ ประการที่ควรกล่าวถึงก็คือ ทศนคติที่เปลี่ยนแปลงของฆราวาสเกี่ยวกับศาสนา และความที่พระสงฆ์ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของฆราวาสได้เท่าที่ควร ประการแรกนั้นได้แก่การที่ฆราวาสจำนวนมากขึ้น (แม้จะยังเป็นส่วนน้อย) เกิดตระหนักว่าศาสนานั้นมีสาระที่ทรงคุณค่าต่อชีวิต หาใช่เป็นเพียงรูปแบบหรือพิธีกรรมไม่ อีกทั้งแก่นแท้และอานิสงส์ของศาสนา โดยเฉพาะในทางพุทธศาสนานั้น ใคร ๆ ก็เข้าถึงได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องผ่านพระสงฆ์ ได้กล่าวแล้วว่าสมัยก่อนถือว่าพระสงฆ์เป็น “ตัวกลาง” ที่สำคัญ โดยเฉพาะการทำบุญ (ซึ่งมีความหมายแคบลงจนเหลือเพียงแค่การให้ทาน) ผู้คนเชื่อว่าจะมีอานิสงส์อย่างมากก็ต่อเมื่อทำกับพระ ยิ่งการทำบุญให้แก่ผู้ตายจำเป็นต้องมีพระมาเป็นเกี่ยวข้อง ประหนึ่งเป็นสื่อกลางระหว่างผู้ยังอยู่กับผู้ตายก็ว่าได้ แต่ทุกวันนี้การทำบุญโดยไม่ผ่านพระก็มีมากขึ้นแล้ว โดยทำบุญกับมูลนิธิหรือองค์กรสาธารณประโยชน์แทน ในทำนองเดียวกันก็มีความเชื่อมากขึ้นว่า การทำสมาธิภาวนานั้นสามารถทำได้ในเพศฆราวาสโดยไม่ต้องผ่านการบวชหรือครองเพศสมณะก่อน ทศนคติดังกล่าวสัมพันธ์อย่างมากกับความคิดว่าโลกกับธรรม หรือโลกียธรรมกับโลกุตตรธรรมนั้น ไม่จำเป็นต้องแยกจากกัน บุคคลสามารถปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญสมาธิภาวนาได้ในท่ามกลางชีวิตประจำวันหรือขณะที่ยังอยู่ในโลก โดยไม่ต้องทิ้งเรือนไปอยู่วัดหรือหลีกเร้นเข้าป่า ไซ้แต่เท่านั้น อริยมรรคอริยผลก็เป็นสิ่งที่ฆราวาสสามารถเข้าถึงได้ ไม่ได้จำกัดเฉพาะพระเท่านั้น

แม้ว่าทศนคติดังกล่าวสามารถสืบสาวไปได้ถึงสวนโมกข์ วัดมหาธาตุฯ สันติอโศก โดยอาจารย์รวมถึงวัดปากน้ำ (ซึ่งยังให้ความสำคัญกับการทำบุญผ่านพระอยู่มาก) แต่สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากที่ฆราวาสเกิดความสนใจในเรื่องศาสนาเพิ่มขึ้นก็คือ สถาบันสงฆ์ไม่สามารถตอบสนองความต้องการดัง

กล่าวของฆราวาสได้เท่าที่ควร เนื่องจากไม่สามารถตามสังคฆราวาสได้ทัน ดังกล่าว พระที่สามารถสื่อกับฆราวาส (ซึ่งส่วนใหญ่มีการศึกษาทางโลกมากกว่า) มีน้อยมาก การสอนธรรมไม่ว่าในด้านปริยัติหรือปฏิบัติโดยพระสงฆ์ จึงมีอุปสรรคมาก จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ผู้คนจะพากันเข้าหาฆราวาสที่สอนธรรมให้เข้าใจได้ดีกว่าแทน

พุทธศาสนาแบบฆราวาส

การที่ฆราวาสมีบทบาทมากขึ้นในด้านศาสนานั้น นำไปสู่การเกิดกลุ่มชาวพุทธที่พึ่งพาอาศัยพระสงฆ์น้อยลงจนมีแนวโน้มว่า ต่อไปการประพฤติปฏิบัติทางด้านศาสนาของกลุ่มอาจไม่มี (หรือไม่จำเป็นต้องมี) พระสงฆ์มาเกี่ยวเลยก็ได้ นั่นก็คือเกิดกลุ่มฆราวาสชาวพุทธที่พึ่งตนเองได้ในทางศาสนา และอยู่อย่างเป็นเอกเทศโดยไม่สัมพันธ์กับพระหรือวัดเลย เพราะไม่เพียงแต่จะสอนธรรมกันเองเท่านั้น กระทั่งการประกอบพิธีกรรมก็ทำโดยฆราวาสหรือมีฆราวาสเป็นผู้นำ

ปัจจุบันเริ่มเห็นได้แล้วว่า มีฆราวาสหลายกลุ่มที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนากันเอง ไม่ใช่แค่บูชาพระรัตนตรัยตามปกติธรรมดาอันเป็นการเสริมสร้างศรัทธา (ซึ่งฆราวาสก็ทำกันเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพระ) หากยังรวมถึงการสวดมนต์ที่สัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมประการหลังนี้เดิมเป็นหน้าที่ของพระโดยตรงในฐานะที่เป็น “ผู้ศักดิ์สิทธิ์” ตามความเชื่อของชาวบ้าน (ต่อเมื่อเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับผีจึงเป็นหน้าที่ของฆราวาส) แต่ระยะหลังพิธีกรรมที่อิงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา เริ่มมีฆราวาสเป็นผู้นำมาขึ้น อาทิ ชมรมสวดพระคาถาชินบัญชร สำนักท่านแม่บงกช

ในกลุ่มเหล่านี้ฆราวาสไม่ได้เป็นเพียงผู้นำพิธีกรรมเท่านั้น หากยังเป็นอาจารย์สอนสมาธิภาวนา อีกทั้งสมาชิกในกลุ่มยังมีศีลหรือข้อปฏิบัติส่วนตัวที่พิเศษกว่าคนทั่วไป เช่น ถือศีล ๕ เครื่องครัด ไม่กินเนื้อสัตว์ หรือสวดมนต์เป็นกิจวัตร กลุ่มเหล่านี้ไม่ได้ปฏิเสธพระสงฆ์ หากยังเชื่อในการทำบุญกับพระ เช่น ใส่บาตร ทอดกฐิน ถวายสังฆทาน โดยเฉพาะในวันสำคัญ เช่น วันเกิด พูดอีกอย่างว่า พิธีกรรมที่มีพระเป็นศูนย์กลางยังมีความสำคัญต่อกลุ่มหรือสมาชิกของกลุ่มอยู่ อย่างไรก็ตาม มีหลายกลุ่มที่เริ่มแยกตัวออกไปมีข้อปฏิบัติและพิธีกรรมของตนเอง พิธีกรรมในโอกาสสำคัญของกลุ่มหรือ

สมาชิกกลุ่มนั้นไม่มีพระมาเกี่ยวข้อง เจ้าพิธีได้แก่ผู้นำกลุ่มซึ่งเป็นฆราวาส หรือไม่ก็ทำโดยสมาชิกกลุ่มเองเลย เช่น เมื่อถึงวันเกิด แทนที่จะใส่บาตร หรือถวายสังฆทาน ก็ “ทำบุญ” กับผู้นำกลุ่ม หากไม่ก็จัดของบูชาถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือ และถือศีลกินเจ กลุ่มเหล่านี้ที่เห็นชัดได้แก่สำนักเจ้าแม่กวนอิม สำนักอนุตตรธรรมชิงไห่ และสำนักจิ้งง ซึ่งมียุ่มามากมายทั่วประเทศ

พึงสังเกตว่ากลุ่มเหล่านี้มีเป็นจำนวนมากที่แม้จะยังถือว่าตนเป็นพุทธ แต่ก็ไม่ได้อิงกับพุทธศาสนากระแสหลักหรือพุทธแบบเถรวาท หากโน้มไปทางพุทธแบบมหายาน^๑ การที่กลุ่มศาสนาแบบฆราวาสมักมีรูปแบบมหายานนั้น อาจเป็นเพราะประเพณีของมหายานนั้นเปิดโอกาสให้ฆราวาสมีบทบาทสำคัญ ในพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งพิธีศพ ขณะที่พุทธเถรวาทแบบไทยนั้นจำกัดบทบาทสำคัญไว้ที่พระ หรือให้พระเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมสำคัญ ดังนั้นจึงเป็นธรรมดาที่เมื่อรับเอาธรรมเนียมนมหายานมา ฆราวาสจึงมีบทบาทสำคัญตามมาด้วย หากไม่ก็เป็นเพราะเหตุผลในทางกลับกัน กล่าวคือเนื่องจากต้องการให้ฆราวาสเป็นเจ้าพิธี ก็เลยต้องหยิบยืมประเพณีพิธีกรรมหรือระบบสัญลักษณ์ของมหายานมาใช้

ถึงแม้กลุ่มฆราวาสเหล่านี้จะมีพิธีกรรมของตนเอง แต่ก็ยังยอมรับพุทธศาสนากระแสหลักหรือพุทธเถรวาทแบบไทย ไม่รังเกียจหรือเป็นปฏิปักษ์กับพิธีกรรมและความเชื่อแบบเถรวาทซึ่งมีพระเป็นผู้นำ อย่างไรก็ตาม กลุ่มเหล่านี้มีแนวโน้มจะพัฒนาพิธีกรรมและความเชื่อของตนให้พิเศษและแตกต่างออกไปจากพุทธศาสนากระแสหลักยิ่งขึ้นทุกที อีกทั้งกลุ่มเหล่านี้ซึ่งมียุ่กระจายไปทั่วประเทศ มีแนวโน้มที่จะขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ในระยะยาวความเชื่อและพิธีกรรมที่กลุ่มเหล่านี้คิดค้นพัฒนา แม้จะเป็นไปอย่างเอกเทศ แต่เมื่อมองโดยภาพรวมแล้ว ก็จะกลายเป็นพุทธศาสนาอีกแบบหนึ่งซึ่งเรียกว่าพุทธศาสนาแบบฆราวาส คือพุทธศาสนาที่มีฆราวาสเป็นศูนย์กลาง นอกจากฆราวาสจะเป็นผู้นำและเจ้าพิธีแล้ว ยังมุ่งตอบสนองวิถีชีวิตแบบฆราวาส คือเน้นความสำเร็จทางโลก เช่น ร่ำรวย มีสุขภาพดี เจริญในยศศักดิ์และหน้าที่การงาน รวมทั้งแคล้วคลาดจากภัยอันตราย พุทธศาสนา

^๑ ประเด็นที่ว่ากลุ่มดังกล่าวสังกัดนิกายใดนิกายหนึ่งของมหายาน หรือว่าใช้มหายานมารองรับความเชื่อของตน มิใช่ข้อพิจารณาในที่นี้ ผู้สนใจพินิจดู นิธิ ๒๕๓๗ : ๘๓-๙๕

แบบนี้ยังมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นที่นับถือ แต่ตัวกลางที่จะติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้ เป็นฆราวาสซึ่งมีสถานะเป็น “ผู้ศักดิ์สิทธิ์” อยู่กลาง ๆ เนื่องจากมีประสบการณ์การปฏิบัติธรรมอย่างพิเศษหรือมีคุณสมบัติทางจิตที่เหนือกว่าคนทั่วไป

สังคมไทยในอนาคตอาจยังไม่ถึงขั้นที่มีพุทธศาสนาแบบฆราวาสชนิดที่นำหรือเผยแพร่โดยองค์กรขนาดใหญ่ที่มีลักษณะรวมศูนย์อย่างโสภะกัไก ในญี่ปุ่น ซึ่งมีสมาชิกนับสิบล้านคน แม้ว่าปัจจุบันจะมีสาขาขององค์กรนี้อยู่ในประเทศไทย โดยขยายตัวอย่างเงียบ ๆ (คาดว่ามิสมชิกหลายพันคนแล้ว) แต่ก็ยากที่จะเผยแพร่ไปได้กว้างขวางอย่างในญี่ปุ่น ส่วนหนึ่งเพราะข้อจำกัดทางด้านความเชื่อที่เห็นศาสนาและนิกายอื่นด้อยกว่าตนหมด จนถึงที่สุดก็สอนให้เลิกนับถือพระศากยมุนีพุทธเจ้าหรือพระพุทธเจ้าที่คนไทยนับถืออยู่ในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาแบบฆราวาส ซึ่งมีผู้นับถือมากมายทั่วประเทศนั้น ย่อมจะมีผลกระทบต่อความเชื่อแบบเถรวาทที่เน้นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ กล่าวคือ แทนที่ฝ่ายหลังจะทำหน้าที่อุปถัมภ์พระสงฆ์ให้บำเพ็ญศาสนกิจด้วยดี ก็กลับจะแยกตัวบำเพ็ญธรรมอยู่ในกลุ่มของตน ทำให้พระสงฆ์ถูกปล่อยปละละเลยไปเรื่อย ๆ ผลก็คือที่อ่อนแออยู่เดิมแล้ว ก็ยิ่งซวดเซลงไปอีก ซึ่งจะมีผลต่อความยั่งยืนของพระศาสนาโดยตรง เพราะแม้ฆราวาสจะเข้มแข็งเพียงใด แต่ก็ไม่สามารถทำให้ศาสนาเจริญมั่นคงได้หากอีกฝ่ายคือพระสงฆ์อ่อนแอ

ผลกระทบอีกประการหนึ่งก็คือ คุณค่าหรือค่านิยมของคนชั้นกลางจะมีอิทธิพลต่อพุทธศาสนามากขึ้น ค่านิยมดังกล่าวไม่ได้หมายถึงแค่บริโภคนิยมหรือวัตถุนิยมเท่านั้น หากยังรวมถึงคุณค่าเชิงมนุษยนิยมด้วย เช่น ความเสมอภาค ความยุติธรรม ประชาธิปไตย และเสรีภาพ ที่แล้วมาค่านิยมดังกล่าว (โดยเฉพาะกลุ่มหลัง) ไม่ค่อยเป็นที่ยอมรับมากนักในวงการพุทธศาสนา โดยเฉพาะตามวัดหรือสำนักต่าง ๆ เนื่องจากเป็นค่านิยมที่ “แปลกแยก” สำหรับพระสงฆ์ แต่ในอนาคต อิทธิพลที่ลดลงของพระสงฆ์ ผนวกกับบทบาทที่เพิ่มขึ้นของฆราวาสในแวดวงพุทธศาสนา ย่อมเปิดโอกาสให้พิธีกรรม แบบแผน การปฏิบัติในทางพุทธศาสนา ตลอดจนความสัมพันธ์ภายในองค์กรหรือสำนักปฏิบัติธรรม (ซึ่งแยกตัวจากวัดมากขึ้น) ได้รับอิทธิพลจากค่านิยมเหล่านี้มากขึ้น ในระยะแรก ๆ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจจำกัดอยู่เฉพาะภายในกลุ่มแต่ละกลุ่ม แต่ในระยะยาวแล้วก็อาจขยายไปสู่วัดและองค์กรสงฆ์ได้

มากขึ้น จนกลายเป็นค่านิยมทั่วไปของพุทธศาสนา ค่านิยมอย่างหนึ่งซึ่งปัจจุบันได้แพร่หลายมากขึ้นในวงการพุทธศาสนาก็คือ ความเสมอภาคระหว่างเพศหรือการยอมรับบทบาทของผู้หญิง ดังจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

การแพร่สะพัดของลัทธิพิธี

และการหลุดตัวของพุทธศาสนากระแสหลัก

ดังกล่าวแล้วว่าพุทธศาสนาแบบขรวาสคือภาพที่เกิดจากการมองกลุ่มขรวาสที่เกิดขึ้นโดยรวม แต่ถ้ามองโดยจำแนกแล้ว กลุ่มขรวาสเหล่านี้ก็คือตัวแทนของ “ลัทธิพิธี” จำนวนมากมายที่กำลังผุดขึ้นทั่วไป ลัทธิพิธีที่ว่านี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ให้นิยามว่า หมายถึง “ระบบความเชื่อซึ่งมักอิงอาศัยความเชื่อของศาสนาแต่ก็ไม่ได้เน้นหลักคำสอนของศาสนา มีพิธีกรรมที่เป็นของตนเอง บางครั้งก็มี “นักบวช” หรือเจ้าพิธีของตนเองด้วย” (นิธิ ๒๕๔๒ : ๑๔) ตามนิยามนี้ลัทธิพิธีจึงรวมถึงระบบความเชื่อที่มีพระเป็นผู้นำด้วย แต่จะพบว่าลัทธิพิธีที่กำลังเกิดขึ้น (และที่จะเกิดในอนาคต) ส่วนใหญ่มีขรวาสเป็นผู้นำ ลัทธิพิธีเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนา เพราะนอกจากอิงอาศัยความเชื่อทางพุทธศาสนาแล้ว ผู้นับถือลัทธิพิธีเหล่านี้ยังคิดว่าตนเป็นชาวพุทธอยู่ แต่พุทธศาสนาที่บุคคลเหล่านี้นับถือนั้นมีใช้พุทธศาสนากระแสหลัก หรือพุทธศาสนาอย่างที่เคยนับถือกันมา หากเป็นความเชื่อที่แยกออกมาจากของเดิม โดยมีความเชื่อใหม่ ๆ จากที่อื่นเข้ามาผสมผสานด้วย ผุดอีกอย่างได้ว่า พุทธศาสนากระแสหลักกำลังแตกขยออกเป็นลัทธิพิธีจำนวนมากมาย

น่าสังเกตว่าลัทธิพิธีเหล่านี้ (ซึ่งมักมีขรวาสเป็นผู้นำดังกล่าวแล้ว) ถ้าไม่ใช่ลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีโดยตรง ก็พัฒนามาจากลัทธิพิธีดังกล่าว แม้แต่ลัทธิพิธีที่โน้มไปทางมหายานก็อยู่ในข่ายดังกล่าว โดยเจ้าสำนักหรือ “อาจารย์” ทำหน้าที่เป็นร่างทรงหรือ “สื่อ” ให้แก่เทพศักดิ์สิทธิ์ จะเป็นเจ้าแม่กวนอิมหรือจิ้งก่ก็แล้วแต่ ลัทธิพิธีเหล่านี้เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางเพราะสามารถตอบสนองคนชั้นกลางซึ่งมีความต้องการที่หลากหลาย ไม่ใช่เพียงแค่ถูกหวยรวยเสน่ห์ หรือยิงปืนไม่เข้าอย่างคนสมัยก่อนเท่านั้น กล่าวโดยรวมแล้ว ความต้องการดังกล่าวล้วนเป็นความสำเร็จทางโลก โดยโน้มไปทางวัตถุนิยมเป็นส่วนใหญ่ การที่ความเชื่อในทางวัตถุนิยมแพร่สะพัดจนเป็นเหตุให้เกิดลัทธิ

พิธีของฆราวาสขึ้นมารองรับมากมาย สะท้อนถึงความล้มเหลว ๒ ประการ ของสถาบันสงฆ์ในปัจจุบัน กล่าวคือ นอกจากจะล้มเหลวในการด้านทาน วัตถุนิยมแล้ว ครั้นจะตอบสนองความต้องการทางวัตถุนิยมของคนชั้นกลาง ก็ยังไม่สามารถทำได้ที่น่าพอใจ ทำให้ผู้คนต้องไปหาลัทธิพิธีนอกวัดกัน มากขึ้นทุกที ดังมีลัทธิพิธีพระนางสุพรรณกัลยาเป็นรายล่าสุด ดังนั้นจึงไม่ ยากที่จะคาดการณ์ได้ว่า ยิ่งสถาบันสงฆ์อ่อนแอเสื่อมทรุดไปเรื่อย ๆ ลัทธิ พิธีนอกวัดก็มีแต่จะผุดเพิ่มขึ้น และแม้จะมีพระสงฆ์จำนวนมากพยายามจะ เป็นเจ้าลัทธิพิธีเสียเอง โดยทำตัวเป็นเกจิอาจารย์ แต่ก็ไม่สามารถหยุดยั้ง กระแสดังกล่าวได้ ยิ่งลัทธิธรรมกายซึ่งเป็น “ลัทธิพิธีในวัด” ที่ใหญ่ที่สุดลัทธิ หนึ่งมาถึงจุดเสื่อม ก็เป็นโอกาสให้ลัทธิพิธีนอกวัดเฟื่องฟูยิ่งขึ้นไปอีก

ไม่ว่าจะเป็นพุทธศาสนาแบบฆราวาสหรือลัทธิพิธีนอกวัด ก็ล้วนเป็น สิ่งที่แตกออกมาจากพุทธศาสนาแบบทางการ ซึ่งนับวันจะสูญเสียความเป็น กระแสหลักในสังคมไทย นั้นหมายความว่า ยิ่งพุทธศาสนาแบบฆราวาสขยาย ตัวเพิ่มขึ้น และยิ่งลัทธิพิธีนอกวัดผุดมากขึ้นเรื่อย ๆ (มิใช่ต้องพูดถึงการถือ พุทธศาสนาแบบผสมผสานตามอำเภอใจของปัจเจกบุคคล ซึ่งแพร่สะพัดด้วย เช่นกัน) พุทธศาสนาแบบทางการย่อมมีแต่จะหดแคบไปเป็นลำดับ และถ้า ถือว่าลัทธิพิธีในวัดซึ่งมีพระเกจิอาจารย์ต่าง ๆ เป็นผู้นำ เป็นอีกส่วนที่แยกจาก พุทธศาสนาแบบทางการ พุทธศาสนาแบบทางการก็ยิ่งจะเล็กลงไปอีก หาก แนวโน้มเช่นนี้ยังดำรงอยู่ต่อไป ก็เป็นไปได้มากกว่าในอนาคตพุทธศาสนา แบบทางการจะกลายเป็นความเชื่อส่วนน้อยหรือกระแสรองไป เมื่อเทียบกับความเชื่อที่เรียกรวม ๆ กันว่าลัทธิพิธี และหากนับบริโภคนิยมเป็น ศาสนาด้วยแล้ว สัดส่วนคนที่นับถือพุทธศาสนาแบบทางการในสังคมไทยก็ ยิ่งลดลงไปอีก นัยที่ตามมาคือพุทธศาสนาแบบทางการจะเป็นเพียง “ทางเลือก” หนึ่งท่ามกลางความหลากหลาย ซึ่งเท่ากับส่งเสริมให้พุทธศาสนา แบบทางการเป็นแค่ “ไลฟ์สไตล์” อย่างหนึ่งเท่านั้น

การดึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาใกล้ชิดขึ้น

ความสำเร็จของลัทธิพิธีทั้งหลาย ส่วนหนึ่งนั้นอยู่ที่สามารถตอบสนอง ความต้องการของผู้คนในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ มนุษย์นั้นในส่วนลึกของจิตใจ แล้วขาดสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ยาก ในอดีตสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมักจะอยู่ “เหนือโลก”

ใจเท่านั้น หากยังสามารถรับรู้ได้ด้วยอายตนะทั้งห้า เป็นแนวโน้มที่ชัดเจน และเข้มข้นขึ้นทุกที ไม่ใช่แต่นิพพานเท่านั้น สิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างอื่น เช่น เทพ หรือเจ้าพ่อเจ้าแม่ (ทั้งที่อิงและไม่ได้อิงวัด) แทนที่เราจะเข้าหาโดยผ่านการ บำเพ็ญทางจิตหรือพิธีกรรม กลับถูก “อัญเชิญ” ให้มาหาเราโดยปรากฏผ่าน “คนกลาง” ที่เราสามารถแลเห็น และพูดคุยโต้ตอบได้ หากไม่ก็แสดงอานุภาพ ผ่านวัตถุรูปธรรมที่สามารถจับต้องได้ เช่น วัตถุมงคล เครื่องรางของขลัง โดยเหตุที่ผู้คนมีความต้องการที่จะสัมผัสติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ใกล้ชิดขึ้น จึงปรากฏว่าปัจจุบันมีเทพและเจ้าพ่อเจ้าแม่ที่เสด็จลงมาพูดคุยโต้ตอบกับมนุษย์ ได้เพิ่มจำนวนขึ้นเป็นร้อย ๆ พร้อมกันนั้นสื่อกลางที่จะช่วยให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เข้า ใกล้มนุษย์มากขึ้นก็ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นมาก ดังเห็นได้จากการแพร่หลาย อย่างรวดเร็วของตำหนักทรงและอาชีพคนทรงในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งคาดว่ามิ ไม่ต่ำกว่า ๑ แสนสำนักในปัจจุบัน และกระจายอยู่ทุกจังหวัด (สัญญา : ๔๕)

นอกจากนั้นวัตถุซึ่งเป็นสื่อกลางให้อานุภาพของสิ่งศักดิ์สิทธิ์มา บันดาลผลแก่มนุษย์ ก็เป็นที่ต้องการไม่หยุดหย่อน และเป็นธรรมดาที่ว่า เมื่อความต้องการดังกล่าวหมายถึงเงินและผลตอบแทนที่จะตามมา จึงมี การแข่งขันกันเสนอและคิดค้นบริการที่จะช่วยให้ “ลูกค้า” เข้าถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้รวดเร็วที่สุด หรือเห็นผลชัดเจนที่สุด ผลก็คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายนับวัน จะมีคุณสมบัติที่สามารถจับต้องได้ง่าย หรือผูกติดกับวัตถุมากขึ้น ดังนั้น เครื่องรางของขลังและวัตถุมงคลทั้งเก่าและใหม่นานาชนิด จึงมีแนวโน้มที่ จะถูกผลิตออกมาเรื่อย ๆ โดยอวดอ้างคุณสมบัติให้พิสดารมากขึ้นเพื่อขาย ได้มากขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ การทำสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นวัตถุและการทำวัตถุให้ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีแนวโน้มเข้มข้นขึ้น

กระบวนการทำสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นวัตถุและการทำวัตถุให้เป็นสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์มีใช่เรื่องใหม่ เป็นแต่ในอนาคตมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นหรือหนักข้อขึ้น การที่พระพุทธรูปเจ้าหรือเทวดาถูกถ่ายถอดมาเป็นพระพุทธรูปและเทวรูปก็คื หรือการทำผ้าให้เป็นยันต์ศักดิ์สิทธิ์ เป็นเรื่องที่มีมานานแล้ว แต่ปัจจุบันไป ไกลกว่านั้น กล่าวคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีใช่เป็นแค่วัตถุเท่านั้น หากยังถูกแปรให้เป็น สินค้าด้วย ในด้านหนึ่งจึงชี้ให้เห็นถึงแนวโน้มว่า เส้นแบ่งระหว่างสิ่งศักดิ์- สิทธิ์กับสิ่งสาธารณนับวันจะเลือนรางลง สิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่นพระพุทธรูปหรือ พระเครื่องสามารถเป็นสิ่งสาธารณหรือสินค้าได้ในเวลาเดียวกัน อันที่จริง

แนวโน้มดังกล่าวเริ่มปรากฏให้เห็นมาหลายสิบปีแล้ว อาทิ การนำพระพุทธรูป (ซึ่งเดิมถือว่าเหมาะสำหรับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นวัดเท่านั้น) มาตั้งไว้ในบ้าน (ซึ่งถือเป็นสถานที่ “สาธารณ”) กระนั้นแต่ก่อนก็ยังมีการแยกให้พระพุทธรูปอยู่ในสถานที่พิเศษเช่นห้องพระ แต่ปัจจุบันพระพุทธรูปไม่เพียงแต่จะอยู่ปะปนกับสิ่งสาธารณอื่น ๆ ภายในบ้านเท่านั้น หากยังมีการนำเอาพระพุทธรูปมาตั้งในร้านเหล้า บาร์ ผับ หรือสถานอบายมุข ได้อย่างไม่รู้สึกผิดปกติแต่อย่างใด กระนั้นก็ตาม การเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาปะปนกับสิ่งสาธารณนั้น ยังต่างจากการทำสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นสิ่งสาธารณในเวลาเดียวกันอย่างที่เราเอาพระพุทธรูปมาทำเป็นสินค้าเพื่อซื้อไปบูชา

ขณะเดียวกันการทำวัตถุให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็พลิกแพลงพิสดารขึ้นด้วย เพราะไม่ได้จำกัดเฉพาะวัตถุที่ไม่มีคุณค่าใช้สอยเท่านั้น เช่น ฝ้ายันต์ หรือกะลาตาเดียว หากยังมีการนำเอาเครื่องอุปโภคบริโภคหรือวัตถุที่มีคุณค่าใช้สอยมาทำให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วย เช่น นาฬิกา กรอบรูป ปากกา ที่ผ่านการปลุกเสก พร้อมกันนั้นสิ่งแปลก ๆ ก็ถูกยกสถานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยเช่นกัน เช่น จอมปลวก วัช ๖ ขา เป็นต้นว่าสิ่งสาธารณก็เลยมีสถานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไปในเวลาเดียวกัน จึงมาเสริมและบรรจบกับปรากฏการณ์ในย่อหน้าก่อน

เป็นไปได้ว่าในอนาคตจะมีพัฒนาการไปอีกขั้น กล่าวคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นสิ่งสาธารณไปในเวลาเดียวกันนั้น ในที่สุดความศักดิ์สิทธิ์ก็จะค่อย ๆ หายไปจนเหลือแต่ความสาธารณ อาทิ เอาเศียรพระพุทธรูปมาใช้เป็นอุปกรณ์โฆษณาหรือทำเป็นเครื่องประดับในบ้าน เช่นเดียวกับที่ใบระกาทางหงส์ของวัดโบราณถูกนำมาตกแต่งบ้านเศรษฐกิจกันเป็นแพชั่น ขณะเดียวกันสิ่งสาธารณที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์พร้อมกันก็จะค่อย ๆ ลดความสาธารณลงไป จนกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เต็มรูป นั่นหมายความว่าในอนาคตจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากมาย พร้อมกับที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์เก่า ๆ จะลดความขลังลงไป

อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวด้วยว่าการที่สิ่งสาธารณจะกลายมาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นไม่จำเป็นว่าจะต้องมีความหมายในทางลบ เช่นแสดงถึงความมั่งงายหรืออิทธิพลของศาสนาบริโศคนิยมเท่านั้น ในแง่หนึ่งมันยังกินความถึงการที่ประสบการณ์ในชีวิตประจำวันมีความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นด้วย ดังที่คนเป็นอันมากเริ่มตระหนักว่ากิจวัตรธรรมดา เช่น การล้างจาน ทำสวน หรือการทำอาชีพการงาน สามารถจะเป็นการปฏิบัติธรรมไปด้วยในตัว เป็นโอกาสที่

จะสัมผัสกับนิพพานหรือโลกุตตรธรรมได้ หลายคนยังพบว่า “ประสบการณ์ทางศาสนา” สามารถจะเกิดขึ้นได้แม้ในยามวิ่งออกกำลังกายหรือการพินิจธรรมชาติ ไม่จำเป็นว่าจะต้องประสบเวลาทำสมาธิภาวนาหรือทำพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น จริงอยู่ บุคคลที่เห็นความศักดิ์สิทธิ์จากประสบการณ์หรือสิ่งซึ่งเป็นนามธรรมนั้น ย่อมมีอยู่ไม่มากเท่ากับคนที่ถือเอาวัตถุรูปธรรมมาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะการกระทำอย่างหลังนั้นทำได้ง่ายกว่า อีกทั้งยังถูกรองรับสนับสนุนด้วยทัศนคติแบบบริโศคนิยมที่นิยมบรรลุความสำเร็จด้วยการบริโศคครอบครองวัตถุ แต่การเห็นประสบการณ์ธรรมตาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก็เป็นอีกแนวโน้มหนึ่งที่จะปรากฏชัดขึ้นในอนาคตเช่นกัน

บทบาทของผู้หญิงเพิ่มมากขึ้น

ปัจจุบันมีลัทธิพิธีจำนวนมากที่นำโดยผู้หญิง แลเห็นได้ไม่ยากตามค่านักทรงต่าง ๆ รวมทั้งตามสำนักเจ้าแม่กวนอิมทั้งหลาย เป็นไปได้ว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวสัมพันธ์กับความจริงที่ว่า วัด (หรือกล่าวให้ถูกต้องคือพุทธศาสนาแบบทางการ) ในปัจจุบันไม่เอื้อให้ผู้หญิงเป็นผู้นำ โดยเฉพาะในด้านพิธีกรรม บทบาทการนำของผู้หญิงในทางศาสนาจึงไปออกที่ลัทธิพิธีต่าง ๆ ซึ่งเปิดช่องให้ผู้หญิงมากกว่า โดยเฉพาะลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีนั้น แต่ดั้งเดิมก็แทบจะสงวนไว้ให้ผู้หญิงเป็นม้าทรง ยิ่งรำผีฟ้าด้วยแล้ว จำเพาะผู้หญิงเท่านั้นที่จะทำได้ ขณะเดียวกันนับวันผู้หญิงที่ต้องการให้ผู้หญิงด้วยกันเป็นผู้เยียวยาบำบัดหรือแนะนำทางจิตใจก็เพิ่มมากขึ้นด้วย เพราะสามารถเข้าใจปัญหาของตนได้ดีกว่า หรือมีวิธีการที่เหมาะสมกับตนได้มากกว่า ดังนั้นจึงทำให้เกิดลัทธิพิธีที่มีผู้หญิงเป็นเจ้าของเพิ่มขึ้นเป็นอันมากเพื่อตอบสนองความต้องการดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม มีแนวโน้มว่าแม้แต่ในวงการพุทธศาสนากระแสหลักผู้หญิงก็มีบทบาทสำคัญเพิ่มขึ้นในฐานะผู้นำ เช่น เป็นอาจารย์สอนปริยัติธรรมและกรรมฐาน มีทั้งที่เป็นแม่ชี (เช่น แม่ชีคุณบุญจวน อินทรกำแหง) และคฤหัสถ์ (เช่น คุณแม่สิริ กรินชัย, หม่อมมรา มลิลลา, นิสา เชนกุล) ขณะเดียวกันสำนักปฏิบัติธรรมที่มีผู้หญิงเป็นเจ้าของสำนักก็เพิ่มขึ้น และที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางก็มีไม่น้อย เช่น เสถียรธรรมสถาน (แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต) ใช้แต่เท่านั้น ภายในวัดเองก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางดังกล่าว

อย่างน้อยก็เป็นที่ยอมรับมากขึ้นว่าผู้หญิงมิได้มีบทบาทเพียงแค่ทำอาหาร เลี้ยงพระหรือเป็นสาธุศิษย์เท่านั้น แต่ก็สังเกตได้ว่าวัดที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิง เป็นผู้บรรยายธรรมหรือสอนกรรมฐานนั้น แทบทั้งหมดเป็นวัดที่มีคนชั้นกลาง เข้ามาศึกษาปฏิบัติมากกว่าชาวบ้านทั่วไป พูดได้ว่าเป็นวัดที่อยู่ได้ด้วยการ อุปถัมภ์ของคนชั้นกลาง จึงกล่าวได้ว่าคนชั้นกลางโดยเฉพาะผู้หญิง เป็น ปัจจัยสำคัญที่นำความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมาสู่พุทธศาสนา แม้จะเป็นไป อย่างช้า ๆ และยังเกิดขึ้นภายนอกวัดเป็นส่วนใหญ่ แต่มีแนวโน้มว่าใน ระยะเวลาจะมีผลถึงภายในวัดด้วย

เป็นไปได้ว่า ผู้หญิงอีกกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในวัดคือแม่ชี จะมีบทบาทและ สถานภาพสูงขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะคนชั้นกลางที่มีการศึกษาจะเข้ามา บวชชีมากขึ้น อีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะแม่ชีเองก็มีความพยายามที่จะพัฒนา คุณภาพของตนเองให้สูงขึ้นด้วย เช่น มีการจัดองค์กรควบคุมดูแลกันเอง (สถาบันแม่ชีไทย) และให้การศึกษารึอบรมฝึกฝนแม่ชีด้วยกันทั้งในทาง ปริยัติและปฏิบัติ (มหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย) ไม่ต้องสงสัยเลยว่าความสำเร็จ ของแม่ชีหากจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะการอุปถัมภ์สนับสนุนของฆราวาสหญิงที่เป็น คนชั้นกลาง ซึ่งนับวันจะมีทัศนคติที่ดีต่อแม่ชีมากขึ้น

อย่างไรก็ตามมีผู้หญิงอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งจะกลายเป็นประเด็นสำคัญใน อนาคต ในอดีตผู้หญิงกลุ่มนี้ถูกปฏิเสธมิให้มีพื้นที่ในวัดหรือแม้แต่พุทธศาสนา กระแสหลักในปัจจุบันเลย นั่นก็คือภิกษุณี ความพยายามผลักดันให้มีภิกษุณี แบบเถรวาทในเมืองไทยมีแนวโน้มจะเข้มข้นขึ้น แนวคิดหนึ่งที่อยู่เบื้องหลัง ความพยายามดังกล่าวก็คือความเชื่อในความเสมอภาคทางเพศ ซึ่งก็เป็น แนวคิดเดียวกับที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านบทบาทผู้หญิงที่เพิ่ง กล่าวถึง แต่ความพยายามดังกล่าวยังไม่ง่ายที่จะสัมฤทธิ์ผล สาเหตุสำคัญก็ คือข้อจำกัดของพระวินัยที่ทำให้การบวชภิกษุณีในปัจจุบันเป็นไปได้ (หรือ ถึงแม้จะทำได้ก็ไม่ได้รับการยอมรับจากคณะสงฆ์) กระนั้นก็ตามความสำเร็จที่ เริ่มปรากฏขึ้นแล้ว ดังในศรีลังกาซึ่งเป็นประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาท คล้ายไทย จะเป็นแรงกระตุ้นให้มีการสถาปนาภิกษุณีบริษัทขึ้นในเมืองไทย อย่างจริงจัง มีความเป็นไปได้ว่าความเสื่อมและความอ่อนแอของคณะสงฆ์ไทย จะเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ภิกษุณีบริษัทเกิดขึ้นและตั้งมั่นได้ใน สังคมไทย เพราะถึงแม้คณะสงฆ์จะไม่ยอมรับ แต่หากสังคมชาวพุทธทั่วไป

ยอมรับ ภิกษุณีบริษัทก็มีใช้สิ่งที่จะปฏิเสธได้อีกต่อไป บทบาทการนำที่เพิ่มขึ้นของฆราวาสและผู้หญิงจึงเป็นปัจจัยชี้ขาดประการหนึ่งต่ออนาคตของภิกษุณีบริษัท แน่แน่นอนว่าปัจจัยสำคัญประการที่ ๓ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดก็คือตัวภิกษุณีเองว่าจะสามารถทำตนให้เป็นที่ยอมรับของสังคมชาวพุทธได้หรือไม่ ความรู้ความสามารถในทางปริยัติและปฏิบัติ อีกทั้งความเคร่งครัดในวินัยข้อวัตร ซึ่งเป็นกุญแจสำคัญในการยกสถานภาพของแม่ชี (ดังที่เกิดขึ้นในพม่าและศรีลังกา) นั้น คือกุญแจดอกเดียวกันที่จะเปิดทางให้ภิกษุณีมีพื้นที่ในสังคมไทย เมื่อพิจารณาจากปัจจุบัน ปัจจัยประการที่ ๓ นี้มีแนวโน้มที่จะเป็นจริงได้มาก (เช่นเดียวกับอีก ๒ ปัจจัยข้างต้น)

ดังนั้นคำถามจึงมีได้อยู่ที่ว่า ภิกษุณีจะเกิดขึ้นได้ในเมืองไทยหรือไม่ แต่อยู่ที่ว่า ภิกษุณีจะเกิดในเมืองไทยเมื่อไร อย่างไร และในรูปแบบใดต่างหาก กล่าวคือ บวชด้วยพิธีกรรมแบบใด และผู้บวชนั้นใช้รูปแบบภิกษุณีหรือเรียกตนว่าภิกษุณีหรือไม่ ถึงแม้จะเล็งไม่ใช้รูปแบบภิกษุณีหรือเรียกตนว่าภิกษุณี แต่หากปฏิบัติตนเคร่งครัดเยี่ยงภิกษุณีตามพระวินัย ก็ย่อมมีสถานะเป็นภิกษุณีในสำนึกของผู้คนทั่วไปอยู่ดี ด้วยเหตุนี้การเกิดภิกษุณีจึงเป็นทั้งภาพสะท้อนและผลพวงของบทบาทที่เพิ่มขึ้นของผู้หญิงในพุทธศาสนา แม้จะนำไปสู่ข้อขัดแย้งและการถกเถียงอย่างร้อนแรงในวงการชาวพุทธ แต่ในระยะยาวน่าจะเป็นผลดีต่อพุทธศาสนา นอกจากจะช่วยส่งเสริมการศึกษาปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนาในหมู่ฆราวาสโดยเฉพาะผู้หญิง รวมทั้งยกคุณภาพชีวิตและสถานภาพของผู้หญิงและนักบวชหญิงแล้ว ยังกระตุ้นให้คณะสงฆ์เกิดความตื่นตัวและปรับปรุงตนเพื่อมิให้ด้อยกว่าภิกษุณี

กล่าวโดยสรุป เมื่อมองจากปัจจุบัน แนวโน้มที่ชัดเจนประการหนึ่งของสังคมไทยในอนาคตก็คือพุทธศาสนาแบบทางการที่รัฐสนับสนุน ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อหรือตัวสถาบัน โดยเฉพาะสถาบันสงฆ์ กำลังจะหมดบทบาทในฐานะพลังในทางศาสนธรรมของสังคมไทย จึงนอกจากจะไม่สามารถดึงประชาชนให้เข้าหาเพื่อน้อมเข้ามาเป็นทางดำเนินชีวิต และสืบต่อให้ยั่งยืนแล้ว ยังไม่สามารถต้านทานกระแสวัตถุนิยมและบริโภคนิยมที่ไหลป่าแผ่ซ่านทั่วทั้งสังคม ผลก็คือถูกกระแสดังกล่าวบ่อนเซาะ จนกระทั่งพระเป็นอันมากกลายเป็นเครื่องมือของลัทธิอุตสาหกรรมดังกล่าวแทน ขณะเดียวกันประชาชนเป็นอันมากก็หันไปหาพุทธศาสนาแบบอื่น (หรือศาสนาอื่น) ซึ่งตอบ

สนองหรือสมพันธกับชีวิตของเขา มากกว่า ที่เขาเคยเติมเต็มแห่งทรวง
ศาสนาขึ้นมาใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตนเอง ซึ่งในหลาย
กรณีก็เป็นการสนองกิเลสมากกว่า

ศาสนานั้นควรเป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลสให้เบาบาง แต่การนับถือศาสนา
ของคนเป็นอันมากมีแนวโน้มที่จะเป็นการปรนเปรอกิเลสมากกว่า ผลก็คือ
ศาสนากำลังจะถูกแปรเปลี่ยนจากการเป็นปฏิบัติกับกิเลส กลายเป็นเครื่องมือ
ของกิเลสแทน ไม่ว่าจะ เป็นกิเลสในระดับบุคคลหรือกิเลสในระดับสังคมอัน
ได้แก่อุดมการณ์วัตถุนิยมและบริโภคนิยม พุทธศาสนากำลังถูกกระทำให้ถล่ม
เข้าไปในสภาพดังกล่าวยิ่งขึ้นทุกที หากพุทธศาสนาจะอยู่รอดและยั่งยืนได้
ในอนาคต จำเป็นอย่างยิ่งต้องมีการปรับเปลี่ยนตัวเอง แต่ไม่ใช่เพื่อตามกระแส
หากเพื่อตอบโต้กับกระแสที่กำลังบั่นทอนผู้คนในเวลานี้มากกว่า